

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Запорізький національний технічний університет

Е. О. Куш

ТЕКСТИ (конспект) лекцій з дисципліни

Переклад як засіб комунікації у науково-технічній сфері
для студентів всіх форм навчання спеціальності 6.030500 “Філологія”

2013

Тексти (конспект) лекцій з дисципліни “Переклад як засіб комунікації у науково-технічній сфері” для студентів всіх форм навчання спеціальності 6.030500 “Філологія” /Укл.: к.філ.н., доцент Е. О. Куш. - Запоріжжя: ЗНТУ, 2013. – 62 с.

Укладач: Е.О. Куш, к.філ.н., доцент

Рецензент: І.В. Кузнєцова, к.філ.н., доцент

Відповідальний
за випуск: Е.О. Куш, к.філ.н., доцент

Затверджено
на засіданні кафедри “Теорії і практики перекладу”

Протокол № 2
від “18” вересня 2013 р.

ЗМІСТ

1. Переклад і комунікація	4
1.1. Проблеми перекладу у світлі комунікативної лінгвістики	4
1.2. Комунікація як об'єкт наукового дослідження	10
1.3. Вербальна та невербальна комунікація	16
2. Переклад як особливий вид комунікативної діяльності	24
2.1. Перекладацька діяльність – процес мовного посередництва ...	23
2.2. Типи перекладу	27
2.3. Еквівалентність перекладу. Типи еквівалентності	31
2.4. Прагматика перекладу.....	38
3. Перекладацька діяльність у сфері науково-технічного дискурсу....	42
3.1. Науково-технічний дискурс як детермінант перекладацьких дій.....	42
3.2. Лексичні та термінологічні проблеми науково-технічного перекладу	45
3.3. Граматичні проблеми науково-технічного перекладу	53
4. Література.....	58

1. ПЕРЕКЛАД І КОМУНІКАЦІЯ

1.1. Проблеми перекладу у світлі комунікативної лінгвістики

Однією із центральних проблем сучасного мовознавства є дослідження процесу перекладу, як особливого виду комунікативної діяльності, що відбувається в умовах опосередкованої двомовної комунікації. Переклад є, безумовно, одним із найдавніших видів людської діяльності. Тлумачі, які допомагали спілкуванню різномовних колективів, почали з'являтися вже на початку розвитку людської цивілізації. Із виникненням писемності з'явилися і перекладачі писемного мовлення, які, в першу чергу, перекладали тексти релігійного та офіційного характеру. Розповсюдження писемних перекладів відкрило людству широкий доступ до культурних надбань інших народів, створило можливість взаємодії та взаємозбагачення різних націй та культур.

Першими теоретиками перекладу були самі перекладачі, які намагалися узагальнити власний досвід, а іноді й досвід своїх колег. Ще перекладачі античного світу широко обговорювали питання про ступінь близькості перекладу до оригіналу. У ранніх перекладах Біблії та інших священних писань переважало прагнення буквального копіювання оригіналу, що призводило до неясності, а іноді й до повного незрозуміння тексту перекладу. Саме тому перекладачі намагалися теоретично обґрунтувати своє право на більшу свободу у відношенні оригіналу, необхідність відтворювати “не букву, а зміст”, або навіть його загальне враження. Вже в перших висловлюваннях про цілі, які повинен переслідувати перекладач, можна знайти початок теоретичних суперечок сьогодення про допустимість буквального або вільного перекладу, про необхідність збереження у перекладі того впливу на читача, яким володіє оригінал. Так, наприклад, у сучасній літературі з теорії перекладу наводять наступні висловлення Цицерона про свої переклади промов давніх афінських ораторів та суспільних діячів Демосфена та Есхіла (4 ст. до н.е.): “... я зберіг і думки, і побудову промов, але у доборі слів я керувався умовами нашої мови. При такому стані речей я не мав необхідності перекладати слово в слово, а тільки відтворював у загальній сукупності зміст та силу окремих слів. Їх промови я вирішив перекласти так, щоб усі достоїнства були відтворені у перекладі, тобто усі їх думки, як за

формою, так і за змістом; слова ж лише остільки, оскільки дозволяють це умови нашої мови” [цит. за18]¹.

Пізніше окремі перекладачі намагалися сформулювати щось схоже на “нормативну теорію перекладу”, викладаючи ряд вимог, яким повинен відповідати “гарний” переклад або перекладач. Французький гуманіст, поет та перекладач Е. Доле (1509-1546 рр.) вважав, що перекладач повинен дотримуватися чотирьох основних принципів перекладу:

- а) досконало розуміти зміст тексту, що перекладається, та задум автора, який створив цей текст;
- б) досконало володіти мовою оригіналу та перекладу;
- в) уникати тенденцій буквального перекладу, оскільки це спотворює зміст оригіналу та загублює красу його форми;
- г) відтворювати загальне враження оригіналу у відповідній “тональності”.

У 1791 році у книзі англійця Н. Тайтлера “Есе про принципи перекладу” були сформульовані основні вимоги до перекладу: переклад повинен повністю передавати ідеї оригіналу; стиль та манера викладу повинні відповідати оригіналу; переклад повинен читатися також легко, як і оригінал.

Основи наукової теорії перекладу почали розроблятися лише в середині двадцятого століття. До того часу проблеми перекладу не входили у коло питань, що вивчаються лінгвістикою. Самі перекладачі вважали, що лінгвістичні аспекти перекладу відіграють у ньому досить незначну, суто технічну роль. Звичайно, перекладач повинен володіти, як мовою оригіналу, так і мовою перекладу, але ці знання слугували лише передумовою успішності здійснення перекладу. Роль таких знань нерідко порівнювали зі знанням нотної грамоти для композитора. Мовознавці не бачили підстав включати перекладацьку діяльність в об’єкт лінгвістичних досліджень, оскільки вона не визначалась лінгвістичними факторами. У центрі уваги мовознавства того часу було вивчення специфіки кожної окремої мови, розкриття її неповторної структури, особливостей граматичної будови та словникового складу, визначення тих рис, які відрізняли її від інших мов. Саме цей підхід у дослідженні мови унеможлилював включення проблем перекладу до питань мовознавства. Ставлення мовознавців до

¹ Паршин А. Теория и практика перевода. – М.: Русский язык, 2000. - с.4.

перекладу було чітко висловлено В.фон Гумбольдтом у 1812 році у листі до відомого німецького письменника та перекладача А. Шлегеля “Будь-який переклад здається мені безумовно спробою розв’язати завдання неможливе, оскільки кожний перекладач неминуче повинен розбитися об один із підводних каменів, занадто точно дотримуючись або свого першотвору за рахунок смаку і мови власного народу, або своєрідності власного народу за рахунок свого першотвору” [цит. за 15]². Подібні погляди, які пізніше здобули назву “теорія неперекладеності”, поділялися багатьма лінгвістами, у тому числі і тими, які самі багато разів успішно виступали у ролі перекладачів. “Теорія неперекладеності” не мала значного впливу на перекладацьку діяльність, оскільки перекладачі продовжували виконувати “завдання неможливе”. Однак, ця теорія слугувала однією із головних перепон на шляху становлення лінгвістичного аналізу перекладу.

К середині двадцятого століття лінгвісти докорінно змінили своє відношення до перекладацької діяльності та приступили до її систематичного вивчення. Саме цей період характеризується превалюванням перекладів політичних, комерційних та науково-технічних документів, де особливості індивідуально-авторського стилю, як правило, не мали великого значення. У зв’язку з цим все більше почали усвідомлювати, **що основні труднощі перекладу та весь характер перекладацького процесу зумовлений саме розходженням у структурах та правилах функціонування мов.** Крім того, високі вимоги до точності перекладу також підкреслювали роль систематичного вивчення основ перекладацької діяльності. Переклад політичних, комерційних та науково-технічних матеріалів повинен був забезпечувати передачу інформації в усіх деталях, включаючи значення окремих мовних одиниць. Все яснішою ставала мовна першооснова перекладацького процесу. Необхідно було з’ясувати, у чому полягає лінгвістична сутність цього процесу, якими лінгвістичними факторами він визначається.

У процесі розробки лінгвістичної теорії перекладу було продемонстровано некоректність “теорії неперекладності”. Розгляд процесу перекладу з позицій мовознавства чітко визначив

² Комиссаров В.Н. Лингвистика перевода – М.: Международные отношения, 1980 с. – С. 16.

неможливість повного ототожнення оригіналу та перекладу. **Мовна своєрідність будь-якого тексту, орієнтованість його змісту на мовну спільноту**, що володіє власним фондом “фонових” знань та культурно-історичних особливостей, не може бути повністю “відтворена” іншою мовою. Саме тому переклад не передбачає створення абсолютно тотожного тексту, а відсутність такої тотожності не може слугувати доказом неможливості перекладу. Абсолютна тотожність змісту оригіналу та перекладу не тільки неможлива, але й не потрібна для здійснення тих цілей, заради яких створюється переклад.

Таким чином лінгвістична теорія перекладу стає, в першу чергу, дескриптивною теоретичною дисципліною, спрямованою на виявлення та опис об’єктивних закономірностей перекладацького процесу, визначення особливостей та правил функціонування мов, якими користується перекладач. **Поряд з цим на основі опису лінгвістичного механізму перекладу стає можливим сформулювати нормативні рекомендації, принципи та правила, методи та прийоми перекладу, дотримуючись яких перекладач може більш успішно вирішувати перекладацькі завдання.**

Основне призначення перекладу лінгвісти вбачали, насамперед, у забезпеченні можливості спілкування (комунікації) між людьми, які користуються різними мовами. Саме тому для теорії перекладу, як лінгвістичної дисципліни, особливого значення стали набувати дані **комунікативної лінгвістики** про особливості процесу комунікації, впливу контексту та ситуації спілкування на розуміння тексту або мовлення.

Найважливіші ідеї комунікативної лінгвістики зародилися у другій половині XX століття. Саме в цей час стало зрозумілим, що уявлення дослідників про мову як самодостатню систему знаків, яку потрібно вивчати “саму в собі й для себе” (Ф. де Соссюр 1916 р.), застаріли. Лінгвісти почали говорити про мову як форму, спосіб життєдіяльності людини, вербалізації людського досвіду, вираження особистості й організації міжособистісного спілкування у процесі спільної діяльності людей. Від об’єктивізованого, деперсоналізованого, предметного представлення мови, який панував на початку XX століття у межах структуралістського підходу до її вивчення, вчені поступово почали переходити до особистісного, діяльнісного розуміння мови. У лінгвістиці 60-70 років XX століття

відбувся “прагматичний поворот”, результатом якого став акцент на прагматичних (передусім соціально-психологічних та конситуативних) чинниках використання мови. Лінгвістична прагматика поряд з комунікативною лінгвістикою охопила значну кількість проблем, пов’язаних з динамічною теорією тексту, зародженням теорії дискурсу, теорією й типологією мовлення, теорією функціональних стилів та іншими напрямками.

Основними питаннями комунікативної лінгвістики сьогодення є: природа, компоненти і форми комунікації (зокрема, комунікація як діяльність, основні закони комунікації, функції, моделі та канали комунікації, вербальні та невербальні компоненти спілкування, вплив екстралінгвальних факторів на ситуацію спілкування, зворотній зв’язок у спілкуванні, тощо); види та сфери комунікації; складові комунікації та комунікативного акту; ситуативні елементи комунікації; особливості породження й сприйняття мовлення; проблеми міжкультурної та інших типів комунікації.

Отже комунікативна лінгвістика – розділ сучасної гуманітарної сфери знань, яка динамічно розвивається. Вона тісно пов’язана з філософією, логікою, семіотикою, риторикою, культурологією, етнологією та етнографією. Як складова лінгвістики, вона постійно взаємодіє з усіма розділами традиційного мовознавства (фонетикою, граматиною, лексикологією, стилістикою), а також новими напрямками лінгвістичних досліджень: теорією мовленнєвої діяльності, функціональною лінгвістикою, прагмалінгвістикою, дискурс-аналізом. Найтіснішими є також зв’язки комунікативної лінгвістики з теорією інформації та теорією комунікації.

Теорія інформації вивчає проблеми створення, передачі, приймання, збереження та перетворення інформації. Її власний об’єкт – функціонування інформації в системах “людина – людина” і “людина – машина – людина”. Водночас одним із об’єктів вивчення теорії інформації є мова як засіб і сфера створення, збереження, переробки і передачі інформації. Зв’язок комунікативної лінгвістики з цією наукою значною мірою виявляється у використанні її поняттєвого апарату, зокрема таких понять як код, кодування/декодування інформації, відправник/одержувач повідомлення, канал зв’язку, тезаурус, тощо.

На розвиток комунікативної лінгвістики активно вплинули і ідеї **теорії комунікації** – науки, яка сформувалась у середині ХХ століття

у США та Центральній Європі. Предмет її дослідження – різноманітні форми, засоби, функції інформаційно-соціальних зв'язків – від наскальних малюнків, ритуальних танців до комп'ютерного дизайну і відеодисків. Найбільша увага приділяється зараз новітнім засобам зв'язку. Теорія комунікації завдяки своїй інтегративній природі поєднує досягнення всіх напрямів досліджень інформаційних систем та потоків. Комунікативна лінгвістика спирається на теоретичний потенціал теорії комунікації, однак вона не є її складовою, оскільки має своїм предметом дослідження не просто рух інформаційних потоків, а засоби природної мови в процесах спілкування людей у різноманітних ситуаціях.

Теоретичні засади комунікативної лінгвістики значною мірою вплинули на становлення та розвиток лінгвістичної теорії перекладу. Комунікативний підхід до перекладу стає провідним принципом сучасного перекладознавства, на чому неодноразово наголошували вітчизняні та зарубіжні лінгвісти, зокрема М. П. Брандес, Г. Єгер, Ю. А. Зацний, О. Каде, В. І. Карабан, В. М. Комісаров, І. В. Корунець, Л. К. Латишев, С. Є. Максимов, О. Нойберт, А. В. Паршин, І. І. Ревзін, Я. І. Рецкер, О. І. Чередниченко, А. Д. Швейцер. Переклад являє собою ускладнений акт мовної комунікації. Його аналіз неможливо здійснити без розуміння самої сутності мовної комунікації та її особливостей. Саме цей фактор визначив особливості подальшого розвитку теорії перекладознавства.

Комунікативний підхід до проблем перекладознавства у значній мірі сприяв вирішенню завдань цієї галузі лінгвістичних знань, зокрема таких як:

- а) розкриття сутності, специфіки та функціонального призначення перекладу;
- б) розробка класифікацій видів перекладацької діяльності та типів перекладу;
- в) визначення критеріїв адекватності перекладу;
- г) розкриття сутності перекладацької еквівалентності;
- д) визначення прагматичних аспектів перекладу;
- е) визначення способів, методів, прийомів та технік перекладу;
- є) розробка спеціальних теорій перекладу.

1.2. Комунікація як об'єкт наукового дослідження

Комунікація (від лат. communico – роблю спільним, пов'язуюсь, спілкуюсь) — це процес спілкування та обміну інформацією, що відбувається за допомогою загальної системи знаків. Визначальним для розуміння сутності комунікації є поняття інформації. **Інформація** слугує формою репрезентації дійсності об'єктивного світу, де локалізується досвід живої істоти.

Незважаючи на той факт, що дослідження комунікації, як одного із видів людської діяльності, розпочалося ще в античні часи, вважають, що найперше більш-менш вичерпне визначення цього явища було надано англійським літературним критиком І. Річардсом у 1928 році: *“Communication takes place when one mind so acts upon its environment that another mind is influenced, and in that other mind an experience occurs which is like the experience in the first mind and is caused in part by that experience”* [цит. за 12]³ Треба зазначити, що поняття “комунікації” так і не здобуло однозначного визначення. На сьогоднішній день існує понад ста різноманітних тлумачень цього явища. Розмаїття дефініцій комунікації зумовлене, по-перше, множинністю її способів, одним із яких є словесно-знакова фіксація інформації, що передається; по-друге, різницею цілей інформаційної передачі (інформування, заборона, навчання, пропаганда, переговори і т.п.); по-третє, дискретністю / недискретністю часових та просторових параметрів передачі інформації та її сприйняття; по-четверте, способом адресованості інформації (порів. ретельна (масова) комунікація та аксіальна (конкретно адресована).

Традиційним є також розмежування комунікації на **вербальну** та **невербальну**. **Невербальна комунікація** у чистому вигляді представлена комунікацією тварин. Вона спрямована, насамперед, на адаптацію до середовища. Перші засоби комунікації виникають із інстинктивної поведінки, яка може варіюватися та корегуватися під впливом умов існування. Невербальна комунікація поділяється на дві групи. Перша представлена первинними кодами (мімікою, парамовою жестів), а також вторинними комунікативними системами –

³ Кашкин В.Б. Введение в теорию коммуникации: Учеб. пособие. – Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2000. – 175 с.

математичною, комп'ютерною символікою, мистецтвом, іграми і т.і (азбука Морзе, музична нотація, мови програмування).

Інформаційний обмін за допомогою мовних знаків характеризує **вербальну комунікацію**. Вербальна комунікація є найбільш дослідженим різновидом людського спілкування. Крім того, це найбільш універсальний спосіб передачі думки. На вербальну мову можна “перекласти” будь-яке повідомлення, створене за допомогою іншої знакової системи. Вербальна комунікація має складну багаторунсну структуру (фонетичну, морфологічну, лексичну, синтаксичну, текстову та інтертекстову, яка являє собою континуум мовленнєвої діяльності), що вивчаються відповідними розділами мовознавства. Вербальна комунікація по своїй суті є умовною та неможлива у чистому вигляді, вона завжди накладається на супутню їй невербальну. Вербальне спілкування включає дві несиметричні фази: психолінгвоментальну діяльність адресанта – відправника інформації та адресата – її одержувача. Комунікація зі сторони адресата передбачає не тільки декодування (розшифрування) семантики (значення) мовних знаків, але й розкриття глибинних змістів мовлення та текстів, використання фонових знань, врахування самої ситуації спілкування. Отже вербальне спілкування є цілеспрямованою психолінгвоментальною діяльністю адресанта та адресата, результатом якого є інформаційний обмін, а основним засобом – мовлення (усне, писемне чи друковане).

Спілкування людей відбувається у межах **комунікативного акту**, дискретної одиниці комунікації, що виокремлюється з метою її аналізу та опису. Складовими комунікативного акту є комуніканти (окремі особистості або колегіальні відправники та одержувачі інформації, напр.: уряд, партії, електорат); повідомлення, яке складається із елементів мовного, паралінгвістичного та невербального кодів; ситуативні елементи спілкування. Для кращого розуміння явища комунікації почали користуватися методом моделювання, який полягає у відтворенні характеристик одного об'єкта за допомогою іншого. **Модель комунікації** відтворює складові елементи та функціональні характеристики комунікативного процесу у цілому. Досить тривалий час для розуміння сутності комунікації науковці використовували модель, запропоновану американським математиком К. Шенноном у 40-х роках XX століття. Ця модель зіграла значну роль у розвитку багатьох наук, пов'язаних з

обміном інформацією. Модель К. Шеннона включає сім елементів: **відправника інформації, кодуючого механізму, повідомлення, сигналу, каналу зв'язку, декодуючого механізму та одержувача інформації** (рис.1.1):

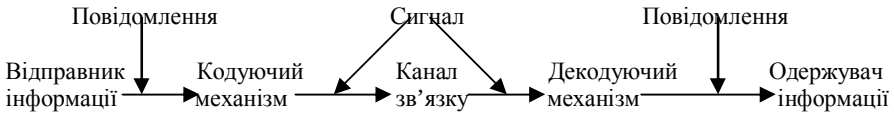

Рисунок 1.1 - Модель Шеннона

Під відправником / одержувачем (рецептором) інформації розуміється будь-який об'єкт, здатний до її сприйняття, збереження, переробки та використання (людина та електронно-обчислювальна машина). Повідомлення – це інформація, якою володіє відправник, та яку він хоче передати одержувачу. Для того, щоб зробити можливим передачу інформації, її треба “матеріалізувати”, тобто висловити у певній можливій для сприйняття формі – об'єкті або дії – у слові, висловленні, жесті, міміці, малюнку, витворі мистецтва, тощо. Саме тому кодуючий механізм можна визначити як засіб втілення повідомлення в сигнал, в чуттєво сприймаємі об'єкти або дії, які несуть певну інформацію (повідомлення). У кодуючому механізмі необхідно розрізняти сам механізм кодування – мовленнєво-мисленнєвий апарат людини (мікросхему або процесор машини і т.п.) та код, або сукупність знаків та правил його використання (наприклад, людська мова, як первинна семіотична система; мова науки, поезії, живопису, музики, як вторинна семіотична система). Сигналом є імпульси, за допомогою яких відбувається передача інформації. Поняття “канал зв'язку” трактується в літературі неоднозначно. В техніці під каналом зв'язку розуміють середовище, що використовується для передачі сигналу від передавача до приймача, наприклад, телефонні проводи, по яким проходять електромагнітні коливання, простір, по якому розповсюджується радіохвилі, і т.п. У лінгвістиці поняття каналу зв'язку іноді пов'язують з голосовим апаратом, письмом або з літературою: статтями, віршами, романами, повістями, тощо. Під каналом розуміють не тільки фізичне

середовище, у якому відбувається передача сигналу, але й соціальний, історичний, культурний контекст, в якому функціонує сигнал. Декодуєчий механізм є механізм, за допомогою якого відбувається розшифровка сигналу та отримання інформації.

У лінгвістиці ідеї К. Шеннона були розвинуті Р. Якобсоном, видатним російським лінгвістом ХХ століття, професором Празького, а пізніше американського університету (штат Массачусетс). На відміну від лінійної, незамкненої, статичної моделі К. Шеннона, яка не урахувала занурення живої комунікації у буття та культуру, Р.Й. Якобсон запропонував власну модель, що складалася із шести функціональних компонентів: **адресанта** (відправника повідомлення); **адресата** (його одержувача); самого **повідомлення**, написаного за допомогою **коду**; **контексту**, пов'язаного з повідомленням; **контакту**, пов'язаного із регулятивним аспектом комунікації (рис.1.2):

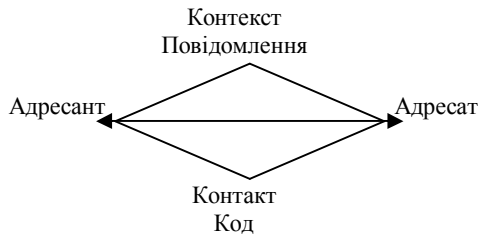

Рисунок 1.2 - Модель Якобсона

Функціоналізм моделі Р.Й. Якобсона полягає не тільки у визначенні функцій компонентів комунікативного акту та виявленні взаємозв'язку між ними, але й у виокремленні шести можливих функцій комунікації, які співвідносяться із компонентами комунікативного акту. Такі функції є асиметричними у реальному спілкуванні. *Емотивна* функція пов'язана з *адресантом* та має відношення до того, що він говорить (*In my opinion, it is very difficult*). *Конативна* функція зосереджує увагу на *адресаті* (*Waiter! Come here!*); *референтивна* функція зорієнтована на *контекст*, експлікує посилання на об'єкт, тему, зміст, про який говориться у повідомленні (*As it has been said, we have solved this problem*). *Фатична* функція є функцією підтримання та збереження *контакта* (*Listen! Somebody is singing*). *Метамовна* - пов'язана із *кодом*. (*We use verb + ...ing after*

like/hate/ love) Поетична функція спрямована на повідомлення. Вона є ключовою для мистецтва риторики, для якого є характерним більша увага до форми, ніж до змісту. Поетична функція виражається у римуванні, алітерації, звуконаслідуванні, тощо (*Those evening bells, those evening bells, how many a tale their music tells*).

Моделі К. Шеннона та Р.Й. Якобсона мали велике значення для подальшого аналізу комунікативних процесів. Згодом науковцями були розроблені нові, удосконалені моделі комунікації (А.Ж. Греймас, Ч. Пірс, О.М. Мороховський, Г.Г. Почепцов та інші), основою яких слугували ідеї двох видатних дослідників. Різноманітні теоретичні та прикладні моделі широко використовуються у таких галузях сучасного мовознавства, як стилістика, текстологія, перекладознавство та інші.

Особливого значення для розуміння призначення комунікації набуває визначення її видів та сфер. **Види комунікації** розрізняються, насамперед, за складом, кількістю та характеристиками комунікантів:

а) **інтраперсональна комунікація** є спілкуванням індивіда із самим собою (внутрішній “монолог” людини, розмова із власним alter ego, совістю, діалогізація внутрішнього мовлення);

б) **фіктивна комунікація** – спілкування з адресатом, який існує тільки в уявленні адресанта;

в) **міжособистісна комунікація** пов’язана із ідеальною моделлю комунікації, в якій приймають участь два комуніканта;

г) **групова комунікація** відбувається у межах групи, між групами, або за моделлю “індивід - група” (наприклад, інтерв’ю політичного діяча);

д) **масова комунікація** відбувається у тому випадку, якщо повідомлення отримує велика кількість людей, які, як правило, відрізняються за своїми інтересами або комунікативним досвідом (мас медіа, інтернет і т.п.);

е) **міжкультурна (міжмовна) комунікація** – спілкування, обмін інформацією, що здійснюється між представниками різних націй та комунікативних культур.

Міжкультурна комунікація характеризується тим, що її учасники використовують різні семіотичні, знакові (мовні) коди. Термін “міжкультурна комунікація” з’явився вперше у 1970 році у книзі Л. Самоварова та Р. Портера “Комунікація між культурами”. Згодом це поняття починає широко використовуватися у таких галузях

гуманітарного знання як теорія перекладу, методика викладання іноземних мов, порівняльна культурологія і т.п. Наукові дослідження у галузі міжкультурної комунікації сьогодення фіксуються на вивченні розбіжностей поведінки представників різних лінгвокультурних спільнот (насамперед, мовленнєвій) та наслідками цих розбіжностей. Міжкультурна комунікація, як правило, є **опосередкованою**, тобто здійснюється за допомогою мовного посередника – перекладача.

Деякі дослідники пропонують виокремлювати також такі види комунікації, як **організаційна** – спілкування у діловій та виробничій сфері (В.Б. Кашкін); **перформансна** (ритуальна), **міфологічна** (Г. Г. Почепцов) та інші види, проте, на нашу думку, основою виокремлення таких видів комунікації слугує вже не критерій складу та кількості її учасників, а сфера, у якій відбувається комунікація.

Поняття **сфери комунікації** безпосередньо пов'язане із комунікативним середовищем. Практично все, що оточує людину, що належить до середовища її існування, можна вважати її комунікативним середовищем. Людина, з'являючись на світ, вже з першого подиху вступає у діалогічні комунікативні відносини із буттям та здобуває той чи інший вид інформації. Комунікативне середовище умовно можна поділити на дискретні одиниці – сфери комунікації, об'єднані загальною метою та ситуативними умовами передачі та отримання інформації. Традиційно виокремлюють наступні сфери комунікації: **побутова, виробнича, політична, дипломатична, бізнес-комунікація, педагогічна, академічна, рекламна, релігійна, медична, юридична, ергодічна, науково-технічна, міжкультурна**.

Комунікація – одна з необхідних і всезагальних умов формування і розвитку суспільства і особистості. У сучасному інформаційно насиченому суспільстві комунікація виконує інформаційну, пізнавальну, контактну, емотивну, координаційну функції.

У процесі комунікації ці функції тісно взаємодіють; може також переважати якась одна чи декілька. Функції комунікації визначають її роль в суспільстві:

а) комунікація як вид соціальної діяльності є одним із найважливіших чинників формування суспільства;

б) комунікація забезпечує існування соціальної пам'яті, зберігання й передавання інформації між генераціями і в межах однієї генерації;

в) комунікація – найважливіший “механізм” формування індивіда як соціалізованої особистості, пов'язаної із конкретним етносом, його культурою, історією, психологією, тобто специфікою світосприйняття та світобачення;

г) комунікація загалом сформувала людину як вид *homo sapiens* (людина мисляча), виділила її із світу тварин, сприяла розвитку розуму як одного з найважливіших центрів сприйняття та осмислення світу.

Отже, охоплюючи перцептивну, інтерактивну і комунікативну складові, комунікація постає найважливішим чинником соціальної організації суспільства, невід'ємною складовою життя кожної людини.

1.3. Вербальна та невербальна комунікація

Вербальна комунікація визначає будь-яку сферу людської діяльності. Вербальний (від лат. *verbalis* – словесний) характер комунікації визначається використанням людського мовлення, що дозволяє провести чітку межу між вербальними та невербальними компонентами комунікації. Вербальна комунікація є основним засобом спілкування та обміну інформацією, оскільки саме за допомогою мови досягається найбільш точна, повна та глибока передача значень та змістів. Універсальність мовних систем дозволяє передавати будь-яку думку, ідею, почуття. Мова розглядається як система, яка структурує та визначає мислення людини, що додає вербальній комунікації центральну роль у процесі спілкування.

Мова як знакова система превалює не тільки над невербальними компонентами, що мають “домовну природу”, але й над іншими невербальними знаковими системами, які використовуються людиною. Як відмічає Г.В. Колшанський: “Вербальна мова людини не тільки відрізняється від “мови тварин”, але й не може бути порівняна з усіма іншими, так званими, “конвенціональними” засобами спілкування, через принципове розходження їх матеріальних

субстанцій, засобів та цінностей. Всілякі зображальні знаки, як іконічного, так і символічного характеру, не відносяться до розряду мови через те, що їх знакова природа співвідноситься з мисленням людини тільки вторинно, як спосіб зображення вже існуючого понятійного змісту, вираженого засобами первинної людської мови. Всі ці знаки мають свою комунікативну цінність тільки за умови, що вони кодуються та декодуються за допомогою мови людської” [14]⁴.

Вербальне спілкування відбувається за допомогою мовлення (усного, писемного та друкованого). Розмежування **мови**, як системи знаків, якими користується людина у процесі спілкування; **мовлення**, як реалізації цієї системи у дії; та **мовної діяльності** як динамічного лінгвоментального процесу, який відбувається за допомогою систем мовного коду, теоретично обґрунтоване ще у 1916 році видатним швейцарським лінгвістом Ф. де Соссюром (langue-parole-langage – фр. мова – мовлення – мовна діяльність). Соссюрівська трихотомія визначила подальший інтерес лінгвістів до вивчення проблем мовлення, як основного засобу спілкування, та мовної діяльності, як найважливішого виду людської діяльності у процесах комунікації.

Цілісною знаковою формою організації мовлення слугує текст. Текстом прийнято вважати будь-яке письмово фіксоване мовлення, якщо воно володіє такими характеристиками, як когерентність та когезія. **Когерентність** - семантичний тип текстової зв'язності, який забезпечує змістову цільність тексту як одиниці комунікації. **Когезія** - це особливі види зв'язків (графічних, лексичних, граматичних, тощо), які забезпечують логічну послідовність, взаємозалежність текстового континууму. Комунікативний аспект тексту визначається тим, що текст є “неподільною” одиницею комунікації.

В останні часи у лінгвістиці, теорії комунікації, перекладознавстві та інших гуманітарних науках широкого розповсюдження набули поняття комунікативної діяльності та дискурсу. **Комунікативну діяльність** розглядають як систему послідовних дій індивідів (насамперед, мисленнєво-мовленнєвих), спрямованих на вирішення завдань спілкування. Найважливішою характеристикою комунікативної діяльності постає її соціальна сутність та інтерактивний характер.

⁴ Колшанский Г. В. Паралингвистика. – М.: Наука, 1974. – С. 18.

Основними структурними компонентами комунікативної діяльності є: предмет спілкування, його тема; комунікативні мотиви – причини спілкування; комунікативні дії – одиниці комунікативної діяльності (комунікативні акти); завдання - цілі, на досягнення яких спрямоване спілкування; засоби – знакові системи, дії та операції (прийоми, стратегії, тактики, тощо), які використовуються комунікантами у процесі спілкування; результат – обмін інформацією.

Поняття **дискурсу** можна охарактеризувати, як вид комунікативної події, що окрім тексту включає екстралінгвальні фактори його продукування та сприйняття. Термін “аналіз дискурсу” був використаний у 1952 році американським дослідником З. Харрісом, який намагався описати текст, залучаючи соціокультурну ситуацію його породження та сприйняття. У подальших дослідженнях терміни “дискурс” та “текст” часто ототожнювалися, що, з одного боку, пояснювалося частковою спільністю їх значення, а, з іншого, - відсутністю у деяких європейських мовах слова, еквівалентного англійському “дискурсу”. Проте вже на початку 80-х років ХХ століття ці терміни стали чітко розмежовувати, розглядаючи дискурс, як зв’язний текст, що існує у контексті історичних, соціокультурних, психологічних та інших факторів. Особливого значення для розуміння дискурсу набуло поняття “контексту”, яке почали диференціювати на макроконтекст, комунікативний або ситуативний контекст та мікроконтекст (лінгвістичний контекст). Під макроконтекстом розуміли глобальний контекст (соціокультурний, історичний) у якому продукується та сприймається дискурс; під комунікативним – умови його породження та сприйняття (час, місце, обставини комунікації), а також факти реальної дійсності, що допомагають рецептору правильно сприймати його; під лінгвістичним контекстом – мовне оточення, в якому використовується певна одиниця мови.

Проблеми класифікації дискурсу становить найважливіше теоретичне питання сучасної комунікативно спрямованої лінгвістики в цілому та теорії дискурс-аналізу зокрема. Лінгвісти- дискурсологи А.Д. Белова, В.Б. Бурбело, М.Л. Макаров, Г.Г. Почепцов, Т. ван Дейк вважають, що така класифікація можлива за умов урахування двох основних факторів: сфер його функціонування та характеру комунікативної взаємодії. Так, наприклад, А.Д. Белова пропонує виокремлювати наступні види дискурсу:

За сферами комунікації	За характером комунікації
Академічний, бізнес-дискурс, дипломатичний, літературний, політичний, педагогічний, рекламний, релігійний, медичний, юридичний, інтернет дискурс, науково-технічний, міжкультурний.	Спонтанний, підготовлений, офіційний, неофіційний, чоловічий, жіночий, дитячий, людей похилого віку, підлітковий аргументативний, (політичний, юридичний, академічний, рекламний, діловий, побутовий) конфліктний, авторитарний

Дискурс завжди є зверненням до прагматичної ситуації (соціокультурної та комунікативної), яка залучається для визначення його комунікативної адекватності. Саме тому вивчення дискурсу завжди відбувається з урахуванням невербальних засобів, які його супроводжують. Аналіз невербальної комунікації все більше залучається для розуміння сутності процесів спілкування.

Невербальна комунікація – це форма поведінки, що сигналізує про характер взаємодії та емоційні стани істот, які спілкуються. Невербальна комунікація у порівнянні з вербальною є більш давньою, успадкованою людством від тваринного світу. Вона визначається як допоміжне джерело передачі інформації до вербального повідомлення. Психологи встановили, що комунікативна взаємодія здійснюється на 60-80% за рахунок невербальних засобів, і лише тільки на 20-40% за рахунок вербальних. Засоби, які супроводжують мовлення, текстову комунікацію, були названі **паравербальними** (від грец. *пара* - біля), а розділ лінгвістики, який вивчає типи, функції цих засобів та їх зв'язок з вербальною сферою спілкування – **паралінгвістикою**.

Термін “паралінгвістика” було використано вперше у 40-х роках ХХ століття американським лінгвістом А. Хіллом, хоча ще у ХVІІІ столітті ідея первинності мови міміки та жестів широко обговорювалися французьким філософом Е. Конділ'яком. У ХІХ столітті функції міміки та жестів стали об'єктом вивчення Ч. Дарвіна та В. Вундта.

Становлення паралінгвістики як самостійної дисципліни відбулося у 50 – 60-х роках ХХ століття у США (Е. Сепір, Дж. Боллінджер, О. Браун та ін.). В європейській лінгвістиці проблема

паравербальних засобів розглядалася у працях Празького лінгвістичного гуртка, зокрема Ш. Баллі, який досліджував жести, міміку та неартикулюємі знаки, як засоби актуалізації людського мовлення. У радянському мовознавстві проблему паравербальних засобів розглядали Є.Д. Поліванов, Л.В. Щерба. Г. В. Колшанський та інші.

Однією із центральних проблем сучасної паралінгвістики є систематизація та типологізація паравербальних засобів, хоча загальновизнаним фактом є відсутність їх системності. “Паралінгвістичні засоби ніколи не створювали таку систему, яку створили засоби мови природньої” [15]⁵. Проте дослідники намагаються обґрунтувати системну природу паралінгвістичних засобів та вичленувати їх одиницю. У якості такої одиниці використовується **кінема** (термін Р. Бердуїстела), яка безпосередньо корелює з мовленнєвими сегментами. “Системність паравербальних засобів можлива тільки у співвідношенні з мовою, поєднати їх можна тільки за функцією у мовленні, а не за матеріальним статусом” [15]⁶. Прагнення лінгвістів систематизувати кінеми пов’язане, насамперед, з аналогією системності у мовах жестів (парамовах), які не є паралінгвістичними, а формують самостійні невербальні системи, план вираження яких будується тільки на жестикуляторно-мімічній основі. Мінімальною знаковою одиницею парамов є **херема** (від грец. *heiros* – рука), тобто жест. Парамови характеризуються своєю граматичною категоріальною системою, яка не є ізоморфною системі природньої мови (так, наприклад, у мові глухих США прикметник є підкласом предикатів, а у дієслові виражається число об’єкта). Додатковим до парамови жестів є мімічний компонент (погляд, рух тіла і т.п.), дослідженням якого займався ще Аристотель. Функції парамови жестів та міміки ширше ніж функції паравербальних засобів звукової мови (наприклад, мімічні прислівники, дейксис, питання, заперечення і т.п.). Слід зауважити, що жести, міміка та пантонімія вважаються невербальними, якщо спілкування

⁵ Колшанский Г. В. Паралингвистика. – М.: Наука, 1974. – С. 20.

⁶ Колшанский Г. В. Паралингвистика. – М.: Наука, 1974. – С.28.

відбувається лише за їх участю, та паралінгвістичними, якщо вони супроводжують людське мовлення.

Проблема типології паралінгвістичних засобів розглядається на основі розмежування усного, писемного та друкованого характеру вербальної комунікації, що передбачає протиставлення **безпосередніх та опосередкованих кінем**: перші супроводжують усне мовлення, другі існують у писемному та друкованому тексті як знакові маркери контакту з читачем. Кінеми безпосереднього впливу у свою чергу можна підрозділити на **фонаційні** (тембр, темп, пауза, тон, мелодика, гучність, сила, висота, індивідуальні особливості вимови, характер подиху і т.п.); **мануальні** (жести); **мімічні** (рухи м'яз обличчя); **пантонімічні** (рухи тіла, голови, ніг); **ситуаційні** (зорові відчуття кольору шкіри, одєжі, загальної манери поведінки того, хто говорить). Останній тип кінем практично не досліджувався, оскільки традиційна класифікація кінем вичерпується трьома компонентами: фонацією, кінесикою та графічними засобами у тексті. Однак, ситуаційні кінеми є важливими у процесі усної комунікації та нерідко стають головними факторами її успішного перебігу.

Манера мовленнєвої поведінки, етносоціально та культурно зумовлена, супроводжуюча комунікативний вплив та інтерактивність учасників комунікації, називається **мовленнєвим етикетом**. “Глибинний зміст має ввічливість, за допомогою якої ми підкреслюємо взаємний інтерес до співбесідника” [2]⁷. Етикетна ввічливість передається не тільки вербально, але й невербально. Етикетними паравербальними характеристиками є дистанція співбесідників, їх розташування, рухи одне до одного, тактильна комунікація (наприклад, поцілунок руки, дотики, поплескування, тощо). Такі паравербальні засоби вивчаються **проксемікою**, наукою, що досліджує способи використання простору.

Кінеми писемної та друкованої комунікації – графічні та знакові. Це почерк, підкреслювання, жирний шрифт, курсив, позначки, посилання, емблеми, схеми, малюнки, діаграми, графіки, таблиці, фото, картинки і т.п. Графічні та знакові кінеми, як правило, несуть на собі додаткове семантичне та прагматичне навантаження. Так, наприклад, заголовки завжди подаються жирним шрифтом та

⁷ Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2004. – с.261.

великими літерами; найбільш важлива інформація у більшості випадків також виділяється графічно; цифрові дані, як правило, подаються систематизовано: за допомогою таблиць, графіків, діаграм, тощо. Функція графічних та знакових кінем – сприяти ефективності комунікації, розумінню та сприйняттю інформації та її впливу. Треба зазначити, що писемна та друкована комунікація також має свій паравербальний етикет. Так, наприклад, алфавітний порядок розташування авторів монографії свідчить про їх рівноправність, будь-яка наукова стаття будується за відповідністю до визначених норм.

Функціями паравербальних засобів, які супроводжують комунікацію, є інформативно-зображальна, емотивна, експресивна, інтерактивно-дейктична. У плані співвідношення з мовними засобами паралінгвістичні нерідко зумовлюють елімінування, згортання, заміщення мовних форм, тобто слугують засобами мовної економії. Взаємодія вербальних та паралінгвістичних засобів характеризується наступною комбінаторикою: повтором (паравербальні засоби дублюють вербальні); контрдікцією (протиріччям даних двох типів); субституцією (заміною паравербальними засобами вербальних); доповненням (паравербальні модифікують вербальні); акцентуацією (приверненням уваги та її підвищенням за допомогою паравербальних); регулюванням (паравербальні засоби використовуються для того, щоб регулювати комунікативний потік між індивідами).

Паравербальні та невербальні засоби слугують первинними комунікативними кодами, якими користуються люди у процесі комунікації. Поряд із ними існують вторинні комунікативні коди, наприклад, математична та комп'ютерна символіка, мистецтво, тощо. Поява вторинних систем є результатом науково-технічних та культурних надбань людської цивілізації. Використання вторинних комунікативних кодів спрямоване на полегшення перебігу первинних у людському співтоваристві, поряд із первинними воно забезпечує існування соціальної пам'яті, зберігання й передавання інформації між генераціями і в межах однієї генерації. Дослідження вторинних кодів відбувається, насамперед, у межах теорії комунікації та соціальної семіотики.

2. ПЕРЕКЛАД ЯК ОСОБЛИВИЙ ВИД КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Перекладацька діяльність – процес мовного посередництва

Переклад є особливим видом комунікативної діяльності, спрямованим на забезпечення можливості спілкування та обміну інформації у ситуації міжкультурної (двомовної) комунікації. Двомовна комунікація відбувається між індивідами, які користуються різними мовними кодами. Саме тому, у більшості випадків, вона має **опосередкований** характер, тобто здійснюється за допомогою перекладача. Перекладач є безпосереднім учасником двомовної комунікативної взаємодії, який виконує декілька комунікативних функцій. По-перше, він виступає у ролі рецептора повідомлення, декодує його, тобто бере участь у акті спілкування мовою, з якої здійснюється переклад. По-друге, він здійснює перекодування вихідного повідомлення мовою перекладу; по-третє, він передає перекодоване повідомлення його кінцевому одержувачу – іншомовному партнеру по комунікації. Особливості двомовної комунікації при перекладі представлено на рис. 2.1:

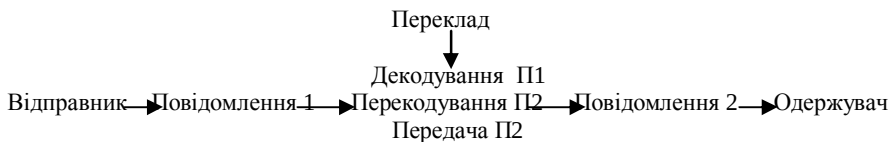

Рисунок 2.1 - Особливості двомовної комунікації

Отже відмітною ознакою процесу двомовної комунікації є те, що в ній окрім двох звичайних комунікативних етапів породження та сприйняття вихідного повідомлення, є проміжний етап (переклад), який вважається основним, оскільки він визначає успішність самого перебігу комунікації. Цей етап має назву мовного посередництва.

Мовне посередництво – перетворення у процесі двомовної комунікації вихідного повідомлення у таку мовну форму, яка може бути сприйнята рецептором, що не володіє мовою оригіналу. Переклад є основним видом мовного посередництва. Проте ці поняття не можна ототожнювати. Окрім перекладу, мовне посередництво

включає такі види діяльності перекладача, як: іншомовне реферування, анотація, іншомовний переказ, скорочений переклад, адаптований переклад (адаптивне транскодування), спілкування через мовного посередника шляхом постановки комунікативних завдань, тощо. Так, наприклад, адаптивне транскодування – це такий вид мовного посередництва, при якому відбувається не тільки транскодування (перенос) інформації з однієї мови на іншу (що має місце й при перекладі), але й її перетворення (адаптація). Отже адаптивне транскодування має параперекладацький характер та може бути представлено як поєднання двох послідовних перетворень: переклад та задана адаптація тексту перекладу. Адаптивне транскодування, зорієнтоване на заданий обсяг та характер інформації, здійснюється шляхом складання анотацій, рефератів, резюме та інших форм передачі інформації, пов'язаних із відбором та перегруповуванням інформації, яку містить текст оригіналу. Для кожної з таких форм задаються приблизний обсяг та правила викладення матеріалу, що полегшує його сприйняття.

На відміну від власне перекладу, інші види мовного посередництва не призначені для забезпечення таких умов опосередкованої комунікації, які є максимально наближеними до умов спілкування одномовного. Цей факт зумовлено, перш за все тим, що перекладач в таких видах мовного посередництва сам стає автором повідомлення, оскільки він не просто робить його доступним для іншомовного адресата, але й обробляє, скорочує, додає, перегруповує зміст, заново формулює та коментує його. Отже, форма викладення інформації визначається не її організацією в оригіналі, а завданнями двомовної комунікації (наприклад, викладення основного змісту повідомлення, з'ясування комунікативних намірів учасників взаємодії і т.п.). Специфіка мовного посередництва визначається орієнтацією перекладача на конкретну групу рецепторів або на задану форму перетворення інформації, яку містить оригінал.

Переклад – є видом мовного посередництва всіляко зорієнтованого на оригінал. Двомовна комунікація, що здійснюється за посередництвом перекладу, відтворює процес одномовного спілкування у найбільшому ступені. Подібно тому, як у процесі одномовного спілкування тексти для відправника та рецептора визнаються комунікативно рівноцінними, так і текст перекладу визнається комунікативно рівноцінним тексту оригіналу.

Проблема визначення комунікативної рівноцінності оригіналу та перекладу широко обговорювалася у роботах зарубіжних та вітчизняних перекладознавців, починаючи з другої половини XX століття. Так, наприклад, американський дослідник З. Харріс визначав її як інформаційний зміст певної послідовності знаків, що може здійснювати такий вплив на одержувача повідомлення, який відповідає наміру його відправника. Теоретик німецької школи перекладу, представник комунікативного підходу до дослідження проблем перекладознавства, О. Каде розглядав це поняття як комунікативний намір, що на лінгвістичному рівні постає у якості інформаційного змісту тексту, реалізованого за допомогою мовних засобів. Його послідовник Г. Єгерт вважав, що комунікативна рівноцінність оригіналу та перекладу виявляється у однаковій комунікативній значущості, цінності повідомлення. А. Паршин визначав, що комунікативна рівноцінність виражається у високій ступені спільності оригіналу та перекладу, яке забезпечує необхідне взаєморозуміння комунікантів у конкретних умовах спілкування. В. Комісаров вбачав комунікативну рівноцінність текстів оригіналу та перекладу у можливості їх ототожнення у функціональному, структурному та змістовому відношенні.

Функціональне ототожнення оригіналу та перекладу полягає в тому, що переклад приписується автору оригіналу, публікується під його ім'ям, обговорюється, цитується так, начебто він сам і є оригіналом, тільки на іншій мові.

Структурне ототожнення виявляється у точній передачі перекладачем структури та порядку викладення змісту оригіналу. Якщо перекладач і дозволяє собі певні відхилення у відношенні окремих деталей структури, то лише для того, щоб точніше передати зміст оригіналу.

Змістове ототожнення полягає в тому, що рецептори перекладу вважають переклад повноцінним відтворенням змісту оригіналу, що в перекладі передається зміст оригіналу засобами іншої мови.

Таким чином, **переклад** можна визначити як **вид мовного посередництва, при якому на мові перекладу створюється повідомлення, комунікативно рівноцінне оригіналу, причому його комунікативна рівноцінність виявляється у його ототожненні рецепторами перекладу з оригіналом у функціональному, змістовому та структурному відношенні.**

Найважливішим завданням теорії перекладу є виявлення не тільки мовних, але й екстралінгвістичних факторів, які надають можливість ототожнення змісту повідомлення на різних мовах. При цьому центральне місце займає урахування особливостей **комунікативної ситуації**, у якій відбувається передача повідомлення, та створення лінгвоетнічних передумов його розуміння. У процесі своєї діяльності перекладач повинен ураховувати такі складові комунікативної ситуації, як цілі, предмет, характеристики учасників спілкування, їх знання та досвід, засоби спілкування (вербальні та невербальні), умови передачі інформації, оскільки зміна цих конситуативних складових може спричинити зміни у самому тексті перекладу.

Завдання перекладача у ситуації двомовної комунікації полягає і в нейтралізації **лінгвоетнічного бар'єра**, спричиненого розходженнями в мовах, закономірностей їх функціонування та використання (узусів), етнокультурними розбіжностями комунікантів. При перекладі завжди відбувається лінгвоетнічна ретрансляція, лінгвоетнічне переадресування повідомлення, заміни адресатів типу: англієць – українець, росіянин – американець і т.і. Першим етапом, спрямованим на подолання лінгвоетнічного бар'єру, є “переведення” вихідного повідомлення у іншу мовну систему. Результатом цієї дії є буквальний переклад, призначений для подальшої обробки. Буквальний переклад може містити відхилення від норм використання мови, на яку ретранслюється повідомлення, а також може бути неадекватним фоновим знанням її носіїв. Наступним етапом є усунення відхилень від норм використання мови перекладу. З метою усунення таких відхилень перекладач здійснює ряд операцій по трансформації мовних одиниць (лексичних, граматичних та лексико-граматичних). Етап подолання розходження узусів стосується не тільки особливостей побудови словосполучень та фраз, але й передачі експресії тексту, його авторських особливостей. Узуальна неадекватність перекладу ускладнює сприйняття повідомлення, порушує адекватність емоційного та естетичного ефекту, створює хибне уявлення про автора оригіналу. Подолання розходження фонові комунікативно-релевантної інформації (наприклад, незнання певної культурно-історичної інформації, розходження культурно зумовлених оцінок, тощо) може бути здійснено за допомогою таких перекладацьких прийомів, як пояснення, внесення в текст додаткової

інформації, примітки перекладача. Таким чином, процес та результат перекладу цілком залежить від **комунікативної компетенції** перекладача, яка включає його **мовну** (знання мов, якими користується перекладач, способів, прийомів та технік перекладу); **мовленнєву** (рівень володіння мовами, знання особливостей їх функціонування у різних сферах, знання правил, постулатів, конвенцій спілкування); **професійну компетенцію** (знання та навички перекладацької діяльності, перекладацькі вміння); **лінгвокраїнознавчу компетенцію** (фонові знання – знання своєрідності мовленнєвої та немовленнєвої поведінки носіїв мови, національно-культурних особливостей країн, мовами яких користується перекладач).

2.2. Типи перекладів

Системний аналіз перекладацької практики та понятійної сфери сучасного перекладознавства дозволяє побудувати єдину типологію перекладів, що узагальнюють різні сторони підготовки, виконання, презентації та функціонування перекладу. Типологізація перекладів відбувається згідно з такими параметрами:

- а) співвідношення типів мов перекладу та оригіналу;
- б) характером суб'єкта перекладацької діяльності та його ставлення до автора тексту оригіналу;
- в) типом перекладацької сегментації та способу переробки матеріалу, що перекладається;
- г) формою презентації тексту перекладу та тексту оригіналу;
- д) характером відповідності тексту перекладу та тексту оригіналу;
- е) жанрово-стилістичними особливостями та жанровою приналежністю матеріалу, що перекладається;
- є) повнотою та типом передачі змісту оригіналу;
- ж) основною прагматичною функцією;
- з) первинності тексту оригіналу;
- і) типом адекватності.

Серед перекладів, які викоремлюються за співвідношенням типів мов перекладу та оригіналу розрізняють: **внутрішньомовний**

переклад, що здійснюється шляхом тлумачення мовних знаків за допомогою знаків цієї ж мови, **міжмовний**, що полягає у перетворенні повідомлення, вираженого засобами однієї знакової системи, у повідомлення, що виражається засобами іншої знакової системи. **Внутрішньомовний** переклад може бути **діахронічним** (історичним), який передбачає переклад історичного тексту, написаного мовою попередньої епохи, засобами сучасної мови, **транспозицією**, що являє собою переклад одного жанру або функціонального стилю в інший жанр або функціональний стиль. **Міжмовний** переклад може бути **бінарним** (двомовним), **інтерсеміотичним** (переклад природної мови штучною та навпаки), **трансмутацією** (переклад однієї штучної мови іншою).

За характером суб'єкта перекладацької діяльності та його ставлення до автора тексту оригіналу перекладу розрізняють: переклади, що **виконуються перекладачем, який не є одночасно автором тексту оригіналу; авторський переклад; авторизований переклад** (переклад оригіналу, апробований автором); **машинний переклад; змішаний переклад** (здійснений з використанням значної долі традиційної або машинної переробки тексту).

За типом перекладацької сегментації та способу переробки матеріалу, що перекладається, розрізняють: **поморфемний переклад** – здійснюється на рівні окремих морфем без урахуванням їх структурних зв'язків; **послівний переклад** – виконується на рівні окремих слів без урахування змістових, синтаксичних, стилістичних зв'язків між словами; **пофразовий переклад** – на рівні окремих речень та фраз, які перекладаються послідовно одна за одною; **абзацно-фразовий переклад** – здійснюється на рівні окремих абзаців які перекладаються послідовно одне за одним; **цільнотекстовий переклад** – переклад цілого тексту без виокремлення у якості окремих одиниць перекладу окремих слів, речень, абзаців.

За формою презентації тексту перекладу та оригіналу розрізняють **письмовий** та **усний** переклади. **Письмовий** може бути перекладом як усного, так і письмового тексту оригіналу. **Усний** може бути перекладом усного тексту, виконаним **синхронно**, який відбувається практично одночасно з проголошенням тексту оригіналу. Усний переклад може бути також **послідовним**, який здійснюється

після прослуховування певного фрагмента тексту, в паузах між фрагментами. Розрізняють також **односторонній** та **двосторонній** переклади. Односторонній здійснюється тільки з однієї мови на іншу, двосторонній виконується з однієї мови на іншу та навпаки.

За ознакою характеру та якості відповідності тексту перекладу тексту оригіналу розрізняють:

а) **вільний переклад**, який відтворює основну інформацію оригіналу з певними відхиленнями – додаванням, пропусками та інш;

б) **інтерпретація** – вид перекладу, що базується на витлумаченні, розкритті змісту тексту оригіналу засобами мови перекладу;

в) **адекватний** переклад, який відповідає оригіналу, відтворює та передає його комунікативні настанови;

г) **точний** переклад, який характеризується якістю семантичної точності, тобто семантично повно та правильно передає план змісту оригіналу;

д) **аутентичний** – є перекладом офіційного документа, який має однакову юридичну силу з оригіналом, згідно з міжнародним правом певний юридичний документ може бути вироблений та прийнятий однією мовою, але його аутентичність встановлюється на двох чи більше мовах;

е) **завірений**, відповідність якого оригіналу підтверджується юридично.

У залежності від ознаки жанрово-стилістичної характеристики та жанрової приналежності розрізняють:

а) **науково-технічний** (переклад науково-технічних текстів та документації);

б) **суспільно-політичний** (переклад суспільно-політичних текстів);

в) **художній** (переклад художніх текстів);

г) **військовий** (переклад текстів воєнної тематики);

д) **юридичний** (переклад текстів юридичного характеру);

е) **побутовий** (переклад текстів розмовно-побутового характеру).

За ознаками повноти та способу передачі змісту оригіналу розрізняють **повний** та **неповний** переклад. **Повний** переклад передає зміст оригіналу без пропусків та скорочень. **Неповний** передає зміст

оригіналу з пропусками та скороченнями. Основними типами неповного перекладу є:

а) **скорочений** переклад, який передає зміст оригіналу у згорнутому виді, тобто з скороченнями;

б) **фрагментарний**, що є перекладом не цілого тексту, а лише окремого уривку чи уривків;

в) **аспектний**, який є перекладом лише частини тексту у відповідності до певної заданної ознаки відбора (аспекта);

г) **анотаційний** переклад, в якому відображено лише головна тема, предмет та назва тексту, що перекладається;

д) **реферативний** переклад, який містить відносно докладні відомості про документ, що реферується, його призначення, тематику, методи дослідження, отримані результати.

За основною прагматичною функцією переклади розподіляються на: **практичний** переклад, призначений для практичного використання у якості джерела інформації; **учбовий** переклад, який використовується в учбовому процесі для підготовки перекладачів або як один із прийомів навчання іноземній мові; **експериментальний** переклад, що виконується із експериментальною ціллю; **еталонний** переклад, який використовується для порівняння з кваліфікованим перекладом. За ознакою первинності тексту оригіналу розрізняють: **прямі, безпосередні** переклади, виконані безпосередньо з оригіналу; **непрямі, вторинні** переклади, які виконуються не безпосередньо з тексту оригіналу, а з його перекладу іншою мовою; **зворотні** переклади, що є експериментальними або учбовими перекладами вже перекладеного тексту вихідною мовою.

За типом адекватності переклади бувають:

а) **семантико-стилістично адекватними**, семантично повними, точними та стилістично еквівалентними, які відповідають функціонально-стилістичним нормам перекладу;

б) **прагматично (функціонально) адекватними**, які передають основну, домінуючу комунікативну функцію оригіналу;

в) **дезиративно адекватними**, які повно та правильно відповідають на інформаційний запит споживача та необов'язково повністю передають зміст та відтворюють головну комунікативну функцію оригіналу.

2.3. Еквівалентність перекладу. Типи еквівалентності

Одним із головних завдань перекладача є максимально споріднена та повна передача змісту оригіналу у тексті перекладу. **Спільність змісту (змістова близькість) текстів оригіналу та перекладу має назву еквівалентності перекладу.** Вивчення реальних відносин між змістом текстів перекладу та оригіналу дозволяє встановити межу цієї спільності, тобто максимально можливу змістову близькість різномовних текстів, а також визначити мінімальну близькість до оригіналу, при якому даний текст може бути визнаним еквівалентним перекладом.

Слід розрізняти **потенційну еквівалентність**, під якою розуміється максимальна спільність змісту двох різномовних текстів, що припускається розбіжностями самих мов, на яких вони були створені, та **перекладацьку еквівалентність** – реальну змістову близькість різномовних текстів, що досягається у процесі перекладу. Межею перекладацької еквівалентності є максимально можлива (лінгвістична) ступінь збереження змісту оригіналу при перекладі, але у кожному окремому випадку змістова близькість до оригіналу є різною. Перекладацька еквівалентність може базуватися на збереженні (або втраті) різних елементів змісту оригіналу. У залежності від того, яка частина змісту передається у перекладі для забезпечення його еквівалентності, розрізняють різні типи (рівні) еквівалентності. Еквівалентний переклад будь-якого рівня може забезпечувати двомовну комунікацію.

Будь-який текст/дискурс є телеологічним, створеним з конкретною метою, яка реалізується у його комунікативній функції, наприклад: інформування, вираження емоцій, встановлення контактів між комунікантами і т.п. Текст може також послідовно або одночасно виконувати декілька комунікативних функцій, але у будь-якому випадку, можна визначити його комунікативну домінанту – основну мету його створення та призначення. Комунікативна мета визначає узагальнений зміст тексту та його роль у процесі комунікації.

Еквівалентність перекладу першого типу полягає у збереженні тільки тієї частини змісту оригіналу, яка складає мету комунікації. Для

відношень між оригіналами та перекладами даного типу еквівалентності є характерною:

а) відсутність можливості співставлення лексичного складу та синтаксичної організації;

б) неможливість зв'язати лексику та структуру оригіналу та перекладу відношеннями семантичного перефразування або синтаксичної трансформації;

в) відсутність реальних або прямих логічних зв'язків між текстами оригіналу та перекладу, які б дозволяли стверджувати, що в обох випадках повідомляється про "одне й теж саме";

г) найменша спільність змісту оригіналу та перекладу у порівнянні з іншими перекладами, які признаються еквівалентними.

Переклади на такому рівні еквівалентності виконуються у тих випадках, коли більш детальне відтворення змісту є неможливим, а також, коли таке відтворення може привести рецептора перекладу до неправильних висновків, викликати у нього зовсім інші асоціації, ніж у рецептора оригіналу, і тим самим може перешкодити правильній передачі мети комунікації. Такий тип еквівалентності застосовується при перекладі ідіоматичних виразів, образних порівнянь, фразеологізмів, прислів'їв, приказок і т.п. Наприклад, англійське прислів'я *"A rolling stone gathers no moss"* описує ситуацію, яка може бути перекладена, як: *"Камінь, що котиться, моху не збирає"*. Проте із даної ситуації рецептор перекладу не може визначити комунікативну мету цього прислів'я. Для англійця стає зрозумілим, що мох уособлює багатство, майно, і що його відсутність – це явище негативне. Таким чином, ситуація, що описується англійським прислів'ям припускає наступний висновок: не слід блукати по світу, а треба сидіти дома та збирати майно. Еквівалентним перекладом буде українська фраза, яка має таку ж саму емотивну настанову та яка максимально відтворює стилістичну (поетичну) функцію оригіналу: *"Хто удома не живе, той й добра не наживе"*.

Другий тип еквівалентності представлений перекладами, змістова близькість до оригіналу яких також не базується на спільності значення мовних засобів, які використовуються перекладачем. Проте, на відміну від першого типу еквівалентності, такий тип перекладу відображає одну й ту ж саму екстралінгвістичну ситуацію, яка описується у оригіналі. Для відношень між оригіналами та перекладами даного типу еквівалентності є характерною:

а) відсутність можливості співставлення лексичного складу та синтаксичної організації;

б) неможливість зв'язати лексику та структуру оригіналу та перекладу відношеннями семантичного перефразування або синтаксичної трансформації;

в) збереження у перекладі мети комунікації, домінантної комунікативної функції тексту, яка є обов'язковою передумовою створення еквівалентного перекладу;

г) відображення у перекладі тієї ж самої екстралінгвістичної ситуації, що доводить існування у різномовних текстах прямого логічного зв'язку, який дозволяє стверджувати, що в обох випадках повідомляється про “одне й теж саме”.

Переклади такого рівня еквівалентності є типовими для побутової, економічної юридичної, медичної сфер комунікації, наприклад: *“He answered the telephone”* - *“Він зняв слухавку”* (побут.); *“deadline”* - *“граничний термін”* (побут., економ., юридич.); *“Reduction on taking a quantity”* - *“Оптовим покупцям – знижка”* (екон., побут.).

Широке розповсюдження у перекладах еквівалентності другого типу пояснюється тим, що у кожній мовній спільноті існують власні конвенціональні способи опису певних ситуацій.

Співставлення оригіналів та перекладів **третього типу еквівалентності** виявляє наступні особливості:

а) відсутність паралелізму лексичного складу та синтаксичної структури;

б) неможливість зв'язати структури оригіналу та перекладу відношеннями синтаксичної трансформації;

в) збереження у перекладі мети комунікації та ідентифікація у ньому екстралінгвістичної ситуації оригіналу;

г) збереження у перекладі загальних понять, за допомогою яких здійснюється опис ситуації в оригіналі, тобто збереження тієї частини змісту вихідного тексту, яку ми можемо назвати “способом опису ситуації”.

Порівняльний аналіз перекладів показує, що найчастіше відмічають такі види змістового варіювання, як:

а) ступінь деталізації опису, наприклад: *“Stability and control are the major problems in devising such machines”* - *“Забезпечення стабільності роботи та надійності управління – ось головні проблеми у конструюванні таких машин”* (наук.-техн.);

б) спосіб порівняння ознак, які описуються у тексті, наприклад: *“Additional evidence comes from comparative studies”* – *“Додаткові докази можна отримати через порівняльні дослідження”* (наук.);

в) напрямок відношення між ознаками: *“A shock occurs when a “live” part of some device is touched”*. - *“Якщо доторкнутися до відкритої частини пристрою, що перебуває під струмом, то відбувається удар електричним струмом”* (наук.-техн.);

г) розподіл окремих ознак у повідомленні: *“I haven’t had a joint with you, old man, since we went up to Catmarthen Van in that fog before the war. Remember?”* (J. Galsworthy) – *“Пам’ятаєш, як ми піднімалися у тумані на Кармартен Вен відразу після війни. То була наша остання прогулянка з тобою старий”* (худ. літ.)

Переклади третього та наступних рівнів еквівалентності є типовими для будь-якої сфери комунікації. Превалювання наведених прикладів з науково-технічної сфери визначається завданнями даного курсу.

У **четвертому типі еквівалентності** поряд із трьома компонентами змісту третього типу еквівалентності (метою комунікації, відображенням ситуації та способом її опису), у перекладі відтворюється і значна частина значень синтаксичних структур оригіналу. Структурна організація оригіналу репрезентує певну інформацію, яка входить у загальний зміст тексту, що перекладається. Синтаксична структура тексту зумовлює можливість використання у ньому слів певного типу та певної послідовності, а також багато в чому визначає ту частину змісту, яка виступає на перший план в акті комунікації. Саме тому максимально можливе збереження синтаксичної організації оригіналу при перекладі сприяє більш повному відтворенню змісту оригіналу. Крім того, синтаксичний паралелізм оригіналу та перекладу дає основу для співвіднесення окремих елементів цих текстів та їх структурного отождолення комунікантами.

Таким чином, відношення між оригіналами та перекладами четвертого типу еквівалентності характеризується наступними особливостями:

- а) значним, хоча й неповним паралелізмом лексичного складу;
- б) використанням у перекладі синтаксичних структур, аналогічних структурам оригіналу та пов’язаних з ними відношеннями

синтаксичного варіювання, що забезпечує максимально можливу передачу у перекладі значення синтаксичних структур оригіналу;

в) збереженням у перекладі цілей комунікації, відображення ситуації та способу її опису.

Усе вищезазначене характеризується наступним порівняльним прикладом: *“At present, there is an ever increasing realization that the knowledge of arithmetic, algebra, and elementary physics is indispensable to many people who participate in activities connected with technology”* – *“Нині все більше усвідомлюється, що знання арифметики, алгебри та основ фізики необхідні для багатьох людей, чия діяльність пов’язана з технікою”* (наук.-техн.)

Переклад даного уривку виконано висококваліфікованим перекладачем, який вміло користується багатствами засобів вираження української мови. Зміст викладено у легкій для сприйняття формі, в ньому важко виявити будь-яку підпорядкованість формі іншомовній. Розташування, порядок слідування однорідних членів та підрядних речень співпадає. Спостерігається значний, хоча й неповний паралелізм лексичних та граматичних одиниць (порів. *“... people who participate in activities connected with technology”* – *“... людей, чия діяльність пов’язана з технікою”*).

У останньому, **п’ятому типі еквівалентності** досягається максимальна ступінь близькості змісту оригіналу та перекладу, яка може існувати між текстами на різних мовах. Для відношень між оригіналами та перекладами цього типу є характерною:

а) висока ступінь паралелізму в структурній частині організації тексту;

б) максимальна співвіднесеність лексичного складу;

в) максимальна співвіднесеність семантичного значення мовних одиниць;

г) збереження у перекладі основних частин змісту оригіналу.

Отже, до чотирьох частин змісту оригіналу, які зберігаються у попередньому типі еквівалентності, додається максимально можлива спільність семантичних значень мовних одиниць оригіналу та перекладу. Семантичне значення мовних одиниць, поряд з їх прагматичним значенням, експлікує найважливішу частину змісту будь-якого тексту.

Слово в якості основної одиниці мови фіксує у своєму значенні складний інформативний комплекс, що відображає різні предметно-

логічні ознаки об'єктів (денотативне значення), відношення до них членів мовної спільноти (конотативне значення) та семантичні зв'язки слова з іншими одиницями словникового складу мови (внутрішньолінгвістичне значення). Інформація, яка складає семантичний зміст слова, не є однорідною, в ній можуть виокремлюватися якісно різні компоненти. Кожний окремих компонент може бути відтворений засобами іншої мови, але нерідко одночасна передача у перекладі усієї інформації, яку містить слово, є неможливою, оскільки збереження у перекладі певних частин семантичного значення може бути досягнуто за рахунок втрати інших її частин. У цьому випадку еквівалентність перекладу забезпечується відтворенням найбільш важливих (домінантних) комунікативних елементів змісту, передача яких є необхідною для успішності даного акту двомовної комунікації.

Деяка втрата інформації, яка не перешкоджає відношенням еквівалентності п'ятого типу, відмічається у кожному із трьох основних аспектів семантичного значення слова. Так, наприклад, українське слово *помилка* та англійське *error* часто-густо виступають у якості еквівалентних при перекладі, але *error* припускає відхилення від певного правила, норми, закону, тощо. Цією додатковою ознакою англійське слово відрізняється, як від укр. *помилка*, так і від англ. *mistake*, яке в українській мові також має значення *помилка*, але зі значенням “випадкове нерозуміння, промах”.

Закріплюючи у значенні слів різні ознаки предметів та ситуацій, кожна мова створює своєрідну картину світу. Якщо, наприклад, англійською “*Муха “стоїть” на стелі*” (*A fly stands on the ceiling*), то українською нерухоме положення мухи буде описуватися уже іншим способом: “*Муха сидить на стелі*”. Кип'яченими (*boiled*) в українській та англійській мовах можуть бути вода та молоко, а яйця тільки – в англійській (*boiled eggs*), українською вони називаються “*вареними*”.

Еквівалентність окремих одиниць в оригіналі та перекладі передбачає максимально можливу близькість не тільки денотативного, але й конотативного значення окремих слів. Конотативне значення фіксує суб'єктивне відношення автора мовлення до об'єкта, що позначається. Конотативне значення містить емоційно-оцінний, стилістичний та образний компоненти, які повинні бути ураховані у процесі перекладу.

Емоційно-оцінна характеристика значення слова може бути позитивною або негативною. У будь-якій мові існують слова, які співпадають за своїм предметно-логічним значенням, але відрізняються за характером емоційно-оцінного компоненту у семантиці слова. У наступних парах англійських та українських слів перше слово є нейтральним, а друге – емоційно-оцінним: *smell – fragrance, house – shack; квітка – квітонька, сидіти – розсістися*.

Передача емоційно – оцінного, як і образного значення слова, полегшується за рахунок того, що їх реалізація розповсюджує відповідні характеристики на все речення або висловлення: робить його емоційно-оцінним або образним. Саме тому у перекладі ці значення можуть не відтворюватися у семантиці саме цього слова. Особливо це стосується перекладів художніх творів, наприклад: *“Sometimes I feel about eight years old, my body squeezed up and everything else tall” (M. Twain).* – *“А іноді мені здається, що я - восьмирічний хлопчик, сам маненький, а все навкруги величезне”*.

Найбільша ступінь еквівалентності відмічається у тих випадках, коли відповідне слово оригіналу, зберігає у перекладі, окрім інших компонентів значення, ще й своє стилістичне забарвлення. Часто це досягається при перекладі термінів, які мають свої термінологічні відповідники у мові перекладу, наприклад: *radiation - радіація; cathode-ray tube – електронно-променева трубка; ionizing event - акт іонізації; precipitations – атмосферні опади; feed-back – зворотній зв'язок*.

Проте, нерідко слова двох мов, які відповідають одне одному за основним значенням, належать до різних мовленнєвих стилів, і стилістичний компонент значення слова оригіналу втрачається у перекладі.

Особливе місце у відношеннях між одиницями оригіналу та перекладу у п'ятому типі еквівалентності займає внутрішньолінгвістичне значення слова, зумовлене його місцем у мовній системі. Будь-яке слово знаходиться у складних та різноманітних семантичних відношеннях з іншими словами даної мовної системи. Ці зв'язки відображаються в його семантиці. Так, наприклад, еквівалентом українського слова *рука* є англійське *hand*, українського *ручка дверей* - англійське *door-handle*, у той час як спільнокореневе слово *ручник* перекладається вже як *bench hammer*.

2.4. Прагматика перекладу

Будь-який текст є комунікативним за своєю сутністю, оскільки він містить певне повідомлення, що передається від відправника до рецептора. Сприймаючи це повідомлення, реагуючи на нього певним чином, рецептор тим самим вступає з ним у певні **прагматичні відношення**. Такі відношення можуть бути суто інформаційними, коли текст слугує для рецептора лише джерелом певних знань. У той же час отримана інформація може викликати емоційну реакцію, спонукати його до дій. Властивість тексту здійснювати комунікативний ефект, викликати у рецептора ставлення до того, що повідомляється, має назву **прагматичного потенціалу** або **прагматики тексту (дискурсу)**.

Прагматика тексту (дискурсу) є результатом вибору змісту та способу мовного оформлення повідомлення відправником. Відповідно до своїх комунікативних намірів, він відбирає для передачі інформації такі мовні одиниці, які володіють необхідним значенням, організує їх таким чином, щоб встановити між ними необхідні змістові зв'язки. В результаті цього створений текст здобуває певний прагматичний потенціал, викликає певний комунікативний ефект на рецептора. Прагматичний потенціал тексту об'єктивується у тому смислі, що він визначається змістом та формою повідомлення та існує вже нібито незалежно від автора.

Здійснення прагматичного впливу на рецептора інформації складає найважливішу частину будь-якої комунікації, в тому числі і двомовної. Встановлення необхідного прагматичного ставлення рецептора перекладу до повідомлення, що передається, у значній мірі залежить від вибору мовних засобів, якими користується перекладач при створенні тексту перекладу. Відтворення прагматичного потенціалу оригіналу у перекладі та забезпечення бажаного впливу на його рецептора має назву **прагматичного аспекту** або **прагматики перекладу**.

Перекладач, виступаючи на першому етапі своєї діяльності у ролі рецептора оригіналу, намагається якомога повніше зрозуміти інформацію, яку він містить. Для цього він повинен володіти фоновими знаннями носіїв мови оригіналу. Саме тому успішне виконання функцій перекладача передбачає його знання реалій

життєдіяльності спільноти, яка користується даною мовою. Перекладач, як мовний посередник двомовної комунікації, повинен відтворити у перекладі прагматичний потенціал тексту оригіналу, не виражаючи при цьому свого особистісного відношення до нього. Отже він повинен бути **прагматично нейтральним**.

На другому етапі процесу перекладу завдання перекладача полягає у забезпеченні розуміння вихідного повідомлення рецептором перекладу. Перекладач повинен урахувати, що рецептор перекладу належить до іншої мовної спільноти, володіє іншим фондом знань та досвіду, має іншу історію та культуру. У тих випадках, коли подібні розходження перешкоджають сприйняттю вихідного повідомлення, перекладач повинен внести у текст такі зміни, які б сприяли його повноцінному розумінню. Відсутність у рецептора тих чи інших фонових знань викликає необхідність пояснювати незрозумілу або імпліцитну інформацію. Особливо часто це відбувається у зв'язку з використанням у тексті оригіналу власних імен, географічних назв, різноманітних назв культурно-побутових реалій і т.п. Так, наприклад, при перекладі на українську мову географічних назв типу амер. *Massachusetts, Oklahoma, Virginia*, канад. *Alberta, Manitoba* або англ. *Middlesex, Surrey* і т.п., як правило, додаються слова *штат, провінція, графство*. Такі слова вказують, що саме позначають географічні назви, роблять їх зрозумілими для українського читача: *штат Массачусетс, провінція Альберта, графство Міддлсекс* і т.п.

Додавання пояснювальних елементів може бути необхідним і при перекладі назв різноманітних установ, підприємств, печатних організацій, наприклад:

Molecular processes of solid surface are very interesting for modern scientists, "Physical Review" reports. – Як повідомляє *журнал "Фізикл Рів'ю"*, сучасних науковців дуже цікавлять молекулярні процеси твердих поверхонь.

У деяких випадках відтворення прагматичного потенціалу тексту оригіналу може бути пов'язаним із опущенням певних деталей у перекладі: *"There were pills and medicine all over the place, and everything smelled like Vicks' Nose Drops".* – *"Усюди були якісь пілюлі та ліки, усе пахло краплями від нежиті"*.

У наведеному прикладі опущена фірмова назва крапель від нежиті *Vicks*. Хоча це й призводить до незначної втрати інформації, але ця назва не є, у даному випадку, комунікативно значущою.

Необхідність забезпечити повноцінне розуміння повідомлення рецептором може призвести до заміни незрозумілого елементу вихідного повідомлення додатковою інформацією: *"The Prime-Minister said a few words from a window in No. 10"*. Кожному англійцю добре відомо, що у резиденція прем'єр-міністра розташована у домі № 10 на вулиці Даунінг-стріт у Лондоні. Український читач може цього не знати, саме тому у перекладі може бути зроблена заміна, яка пояснює зміст даної назви: *"Прем'єр-міністр сказав декілька слів із окна своєї резиденції"*

Часто такого роду заміни носять характер генералізації, тобто заміни слова з конкретним значенням словом з більш загальним та зрозумілим для рецептора перекладу значенням: *"The temperature is an easy ninety", the American said.* - *"Дуже спекотно"* – сказав американець.

У даному прикладі *ninety* означає дев'яносто градусів за Фаренгейтом. Система Фаренгейта маловідома українському читачу. Її можна було б замінити на систему Цельсія, як це звичайно робиться у науково-технічних текстах. Однак, у даному випадку цього робити неможна, оскільки ці слова у тексті належать жителю США, де ця система не розповсюджена. У перекладі дана генералізація, оскільки комунікативно важливим є не точне визначення температури, а те, наскільки сильною є спека.

Прагматичні проблеми перекладу безпосередньо пов'язані із сферами комунікації та видами дискурсу, які в них функціонують. Зі значними труднощами при передачі прагматичного потенціалу оригіналу стикаються перекладачі художнього дискурсу. Автори художніх творів адресують свої книги, насамперед, читачам власної лінгвокультурної спільноти, які розуміють історичні та етнокультурні реалії, факти, події свого існування. Саме тому для відтворення прагматичного потенціалу тексту оригіналу перекладач художнього твору вимушений вносити у текст перекладу певні зміни.

Значно рідше виникає необхідність прагматичної перебудови (адаптації) у перекладі науково-технічного дискурсу. Домінантною комунікативною функцією цього виду дискурсу є інформування (інструктування). Прагматичний вплив науково-технічного дискурсу полягає у забезпеченні рецептора тією інформацією, яка потрібна для його діяльності у науковій або технічній сфері. Якщо, наприклад, рецептор може на основі тексту провести певний експеримент або

здійснити певні операції, то комунікативний ефект тексту може вважатися досягнутим. Аналогічним чином прагматичне завдання перекладу науково-технічного тексту полягає у забезпеченні такої ж можливості здійснити необхідні дії рецептору перекладу. Якщо рецептор перекладу може успішно використати текст перекладу у якості керівництва до певних дій, то можна говорити про прагматичний вплив оригіналу. І тут рівність впливу оригіналу та перекладу не повинна бути абсолютною. Може статися так, що у перекладі необхідна науково-технічна інформація викладається в більш чіткій та досяжній формі. Така форма забезпечує правильне використання цієї інформації спеціалістами, і, таким чином, переклад виконує своє основне прагматичне завдання краще, ніж оригінал. Крім того, науково-технічні тексти розраховані, як правило, на спеціалістів певної галузі. Такі тексти, у більшості випадків, однаково добре розуміються різнномовними науковцями та спеціалістами, тому перекладачу не доводиться надавати значні пояснення у тексті перекладу. Такі пояснення відбуваються лише по відношенню до власних назв, національних одиниць виміру, специфічних номенклатурних назв, деяких аббревіатур та скорочень і т.п.

3. ПЕРЕКЛАДАЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У СФЕРІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ДИСКУРСУ

3.1. Науково-технічний дискурс як детермінант перекладацьких дій

Розкриваючи специфіку окремого типу перекладу, комунікативна теорія перекладу вивчає три ряди факторів, які повинні бути ураховані при описі перекладів певного типу. По-перше, сама приналежність вихідного повідомлення (оригіналу) до особливої сфери комунікації може здійснювати вплив на характер процесу перекладу та вимагати від перекладача застосування особливих методів та прийомів. По-друге, орієнтованість на подібний оригінал може визначати лінгвістичні характеристики тексту перекладу, а, відповідно, і необхідність вибору таких мовних засобів, за допомогою яких можна створити комунікативно рівноцінний текст вже в мові перекладу. По-третє, у результаті взаємодії цих двох факторів можуть бути виявленими власне перекладацькі особливості, пов'язані, як із загальними рисами та розбіжностями між особливостями текстів оригіналу та перекладу, так із особливими умовами та завданнями перекладацького процесу даного типу.

Розвиток науки і техніки неможливо уявити без процесів обміну науково-технічною інформацією, які узагальнюються поняттям науково-технічної комунікації. Сучасна наука інтернаціональна, пов'язана з розповсюдженням ідей через мовні бар'єри, тобто шляхом перекладу. Науково-технічний переклад займає важливе місце у житті суспільств. Без нього стає неможливим не тільки обмін науково-технічною інформацією, але й подальший розвиток науки і техніки.

Теорія науково-технічного перекладу належить до, так званих, спеціальних теорій перекладу. Виділення спеціальних теорій перекладу визначається, насамперед, самим об'єктом їх наукового розгляду – специфікою перекладацької діяльності у певній сфері комунікації. Традиційно науково-технічний переклад як особливий вид перекладацької діяльності виокремлювався згідно функціонально-стилістичній характеристики та жанровій приналежності матеріалу, що перекладався. Подальша деталізація підвидів перекладу залежала від ступеню розробленості вихідної функціонально-стилістичної та жанрової класифікації текстів, а їх “змістові” особливості (в літературі

вони визначаються як особливості перекладу даного виду текстів) визначалися лінгвістичною специфікою окремих жанрів. При такому трактуванні категоризація науково-технічного перекладу виявлялася неспецифічною, оскільки вона була ні чим іншим, ніж повторенням жанрово-стилістичної класифікації текстів, що перекладалися. Саме тому були запропоновані інші категориальні ознаки виокремлення спеціальних теорій перекладу та науково-технічного перекладу зокрема. Спеціальні теорії перекладу почали виокремлювати та характеризувати не тільки на основі жанрово-стилістичних ознак матеріалу, який перекладався, але й, насамперед, по прагматичним ознакам мети перекладу; по безпосередньому зв'язку науково-технічного перекладу з конситуативними умовами комунікації, частиною якої він виступає; по прагматичній спрямованості самого дискурсу – центральної інтегративної одиниці комунікації.

Науково-технічний дискурс представлений “сукупністю усіх вербальних та невербальних засобів, які використовуються людиною для обміну інформацією у науково-технічній сфері спілкування” [4]⁸. Спілкування у науково-технічній сфері є професійно-орієнтованим, оскільки воно відбувається, насамперед, між спеціалістами певної предметної галузі. Розмаїття предметних галузей науково-технічного спілкування визначає необхідність вирішення проблеми диверсифікації науково-технічного дискурсу.

Науково-технічний дискурс існує як в усній, так і в письмовій формі. Основним засобом спілкування у сфері науки і техніки виступає саме текст (письмово фіксоване мовлення), хоча обмін науково-технічною інформацією може відбуватися і за допомогою усного мовлення (наприклад, доклади, дискусії, диспути, доповіді з науково-технічної проблематики). У залежності від комунікативно-функціонального призначення розрізняють наступні різновиди науково-технічних текстів:

- а) власне наукові (монографії, статті, дисертації);
- б) науково-навчальні (підручники, посібники, довідники);
- в) науково-оцінні (рецензії, відгуки);

⁸ Белова А. Д. Поняття “Стиль” “Жанр” “Дискурс” “Текст” у сучасній лінгвістиці// Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. – 2002. - Вип. 32. – С. 12.

г) інформаційно-реферативні (реферати, анотації, резюме, тези, автореферати);

д) довідково-енциклопедичні (енциклопедії, словники, довідники);

е) власне технічні тексти (паспорти, формуляри, технічні описи, інструкції до експлуатації, патенти, авторські свідоцтва, стандарти, накладні, проекти, розрахунки, креслення, тощо);

є) технічна реклама;

ж) науково-популярні тексти (періодичні та неперіодичні видання, які не мають спеціального призначення для науково-технічного обміну, але можуть бути використані з цією метою).

Домінантною комунікативною функцією науково-технічного дискурсу є інформативна функція. Дана функція визначає прагматичне призначення, прагматичний потенціал цього виду дискурсу, який повинен бути урахований у процесі перекладу. Особлива увага у зв'язку з цим повинна приділятися і паралінгвістичним засобам, зокрема графічним та знаковим кінемам писемного мовлення, які мають високе прагматичне призначення у науково-технічних текстах. Графічні та знакові кінеми структурують та систематизують подану інформацію, слугують засобами розстановки зорових акцентів читача, організують його увагу. При усному спілкуванні паралінгвістичні засоби (міміка, жести, інтонація) полегшують сам перебіг комунікативного процесу, сприяють розумінню інформації.

Проблема передачі прагматичного потенціалу оригіналу у перекладі визначається критерієм адекватності перекладу. **Адекватним перекладом** є переклад, який забезпечує прагматичні завдання перекладацького акту на максимально можливого для досягнення даної мети рівні еквівалентності. Адекватний переклад не припускає порушення норм та узусу мови перекладу, урахує жанрово-стилістичні вимоги до дискурсу даного виду (або його різновидів) та відповідає суспільно-визнаній конвенціональній нормі перекладу. Слід, зазначити, що превалюючим рівнем еквівалентності перекладу науково-технічного дискурсу є п'ятий рівень (70%), хоча відмічається також четвертий та третій рівні (30%). Високий рівень еквівалентності детермінується самим комунікативним призначенням науково-технічного перекладу - забезпечити повне та чітке розуміння наукової або технічної інформації реципієнтом.

Специфіка перекладу визначається і жанрово-стилістичними особливостями мови науково-технічного дискурсу. У зв'язку з цим розглянемо основні риси та особливості стилю англомовних науково-технічних текстів. Найважливішими стильовими рисами англомовних науково-технічних текстів є інформативність, логічність, точність, об'єктивність та стандартизованість. Лексичний склад науково-технічних текстів характеризується широким використанням термінів. Це пояснюється семантико-комунікативною специфікою терміна, його номінативною та розрізняючою функцією, стилістичною нейтральністю, великою інформативною насиченістю у порівнянні з іншими словами. Окрім термінів, науково-технічні тексти характеризуються вживанням спеціальної технічної фразеології. До особливостей граматичного оформлення науково-технічних текстів відносять: широке використання множини іменників - назв речовин та інструментів (*fats, oils, greases, gasolines; dippers, jointers, shears, trammels, etc.*), використання прийменника *of* для передачі родових відношень (*the oxidizer of liquid oxygen, the fuel of kerosene, the experimental method of greater flexibility; etc.*); вживання багатоконпонентних атрибутивних словосполучень (*pulse microwave radar station; airfield surface movement indicator, etc.*) номінативний характер викладу матеріалу (*to do post-welding cleaning* замість *to clean after the welding*; *with the greatest ease* замість *very easily*) використання дісприкметникових та герундіальних зворотів, інфінітивів, пасивних форм дієслів, еліптичних конструкцій, тощо.

3.2. Лексичні та термінологічні проблеми науково-технічного перекладу

Головними шляхами вирішення лексичних та термінологічних проблем (труднощів) науково-технічного перекладу є, по-перше, їх належна ідентифікація, по-друге, знання та вміння застосування адекватних способів та прийомів перекладу лексичних одиниць, по-третє, прагматична адаптація тексту оригіналу під час перекладу і, по-четверте, формування сталих вмінь та навичок подолання таких труднощів.

Основними лексичними труднощами науково-технічного перекладу є: багатозначність слів та вибір їх словникового відповідника або варіанту перекладу слова, правильний вибір та застосування того чи іншого способу та прийому перекладу лексичних одиниць, того чи іншого виду перекладацької лексичної трансформації, переклад термінів, слів-реалій, назв, власних імен, іншомовних слів, тощо.

З точки зору практики перекладу усі елементи лексики вихідної мови поділяються на дві групи: ті, що мають відповідники у мові перекладу та ті, що їх не мають. Перші називаються одиницями, що мають перекладні лексичні еквіваленти, а другі є безеквівалентними. **Лексичний еквівалент – постійний лексичний відповідник, який точно співпадає із значенням слова або словосполучення.**

Еквівалентні одиниці поділяються на одноквівалентні (такі, що мають один перекладний відповідник, наприклад “*algorithm*” - “*алгоритм*”) і багатоеквівалентні, що мають два або більше перекладних відповідників, наприклад: “*effect*” – “*ефект*”, “*вплив*”, “*наслідок*”, “*корпус випарного апарату*”, тощо.

Основними способами та прийомами перекладу багатоеквівалентних лексичних одиниць є **вибір варіантного відповідника**. Основними способами та прийомами перекладу одноквівалентних є **транскодування, калькування**.

Вибір варіантного відповідника застосовується при перекладі багатозначних лексем. Варіантний відповідник передає, як правило, одне значення лексеми вихідної мови. Вибір варіантного відповідника завжди здійснюється на підставі інформації про тематику тексту або речення оригіналу, характеру відповідності змісту речення, в якому вжита певна лексема, змісту всього тексту та семантичної узгодженості лексичних елементів даного речення. Наприклад, потрібно перекласти “*geometry*” у реченні “*Variable geometry wings constituted the main feature of the TU-34*”. Основними варіантними перекладними відповідниками даної лексеми є: “*геометрія*”, “*конфігурація*, *форма*”, “*геометричні розміри*”, “*параметри технології*”. Спираючись на аналіз контекстуальних показників значення лексеми “*geometry*”, доходимо висновку, що він має значення “*конфігурація*”, отже переклад цього речення буде таким:

“Головною особливістю літака ТУ-34 були крила змінної конфігурації”.

Транскодування – це такий спосіб перекладу, коли звукова або графічна форма слова вихідної мови передається засобами абетки мови перекладу, наприклад: “*perforator*” – “*перфоратор*”, “*management*” – “*менеджемент*”. Розрізняють чотири види транскодування: **транскрибування** (коли літерами мови перекладу передається звукова форма слова вихідної мови, наприклад, “*turbogenerator*” – “*турбогенератор*”), **транслітерування** (слово вихідної мови передається по літерах, наприклад, “*ort*” – “*орт*”); **змішане транскодування** (транскрибування із елементами транслітерування, наприклад “*altimeter*” – “*альтиметр*”); адаптивне транскодування (коли форма слова в вихідній мові дещо адаптується до фонетичної або граматичної структури, наприклад “*platform*” – “*платформа*”).

Калькування – це спосіб перекладу слова чи словосполучення за його частинами з наступним складанням цих частин. Такий переклад відтворює англійське слово (словосполучення) дослівно, наприклад: “*line service*” – “*лінійна служба*”. Калькування як прийом перекладу частіше застосовується при перекладі складних слів.

У разі коли словникові відповідники того чи іншого слова мови оригіналу не можуть бути використані у перекладі з причин невідповідності їх значення у контексті застосовуються перекладацькі лексичні трансформації.

Перекладацькі лексичні трансформації – це різного роду зміни лексичних елементів мови оригіналу з метою передачі їх семантичних, стилістичних і прагматичних характеристик із врахуванням норм мови перекладу та мовленнєвих традицій її використання. Розрізняють п'ять найпоширеніших видів лексичних трансформацій: а) контекстуальна заміна; б) смисловий розиток; в) конкретизація значення слова; г) генералізація значення слова, д) антонімічний переклад.

Внаслідок **контекстуальної заміни** перекладним відповідником певної лексичної одиниці оригіналу стає слово або словосполучення, що не є словниковим відповідником і що підібрано із врахуванням його контекстуально зумовленого значення, мовленнєвих норм та традицій мови перекладу, наприклад: “*Decision theory shares characteristics with game theory.*” – “*Теорія прийняття рішень*”

базується на положеннях, подібних до положень теорії ігор". Контекстуальна заміна відбувається за допомогою таких трансформацій, як: **смисловий розвиток, конкретизація та генералізація значення, антонімічний переклад**.

Смисловий розвиток є таким видом контекстуальної заміни, коли в перекладі використовується слово (словосполучення), значення якого є логічним розвитком слова (словосполучення), що перекладається, наприклад: "*Additional evidence comes from studies of plants*" – "*Додаткові докази можна отримати через дослідження рослин*". Найтиповішим прикладом смислового розвитку є семантичне відношення наслідку, тобто причинно-наслідкове відношення.

Конкретизація значення – це лексична трансформація, внаслідок якої слово (термін) ширшої семантики в оригіналі замінюється словом (терміном) вузької семантики. Такий спосіб перекладу частіше застосовується тоді, коли перекладаються слова із "розмитим" значенням, на кшталт *thing, matter, piece, affair, entity, unit, challenge, range, claim, concern, good, useful, to be, to go, to get, to come*, і т.п. Про це свідчить наступний приклад: "*When the audio signals go positive, they increase the amplitude of the carrier; when they go negative, they decrease the amplitude of the carrier.*" – "*Коли аудіосигнали стають позитивними, вони збільшують амплітуду несучої хвилі, а коли стають негативними – зменшують її*".

У наведеному прикладі дієслово "go" замінюється більш вузьким контекстуально зумовленим дієсловом "стають". Необхідно зауважити, що застосування конкретизації у перекладі вимагає творчого підходу з боку перекладача, його орієнтації у предметній галузі, до якої належить призначений для перекладу текст.

Протилежною за напрямком конкретизації, є **генералізація значення слова**, внаслідок якої слово із вузьким значенням, що перекладається, замінюється у перекладі на слово із ширшим значенням, гіпонімом, наприклад: "*The samples exhibit low resistivity.*" – "*Ці зразки характеризуються низьким опором*". Застосування цього виду лексичної трансформації може призвести до певної втрати (точності) інформації. Саме тому використовувати її слід обачно, тільки у тих випадках, коли вживання у перекладі словникового відповідника слова, що перекладається, може призвести до порушення граматичних або стилістичних норм мови перекладу.

Антонімічний переклад – є видом лексичної трансформації, коли форма слова або словосполучення замінюється на протилежну, а зміст одиниці, що перекладається, залишається в основному подібним, наприклад: *“Recessive genetic diseases **do not show up** in children unless both parents are carrying a gene for that particular disease”* – *“Рецесивні генетичні хвороби **виявляються** у дітей, батьки яких є носіями гену тієї чи іншої хвороби”*.

Одну із головних труднощів науково-технічного перекладу становить переклад термінів. **Термін** (від лат. terminus – межа, границя) – **слово або словосполучення, що вживається для точного вираження понять та назв предметів певної галузі**. Терміни підпорядковуються словотворчим, граматичним та фонетичним правилам мови, у якій вони функціонують, створюються шляхом термінологізації загальнонародних слів, запозичення та калькування. У сучасній науці існує тенденція до семантичної уніфікації термінологічної системи однієї і тієї ж науки у різних мовах (однозначна відповідність між термінами різних мов), до використання інтернаціоналізмів у термінології.

Переклад термінів вимагає знання тієї галузі, у якій він відбувається, розуміння змісту термінів англійською мовою і знання термінології рідною мовою. Головним прийомом перекладу термінів є переклад за допомогою лексичного еквіваленту, наприклад: *“turbogenerator”* – *“туброгенератор”*, *“server”* – *“сервер”*, *“perlocution”* – *“перлокуція”*, *“barium peroxide”* – *“перекис барію”*, *“nipple”* – *“ніпель”*. Терміни, які мають еквіваленти у рідній мові, відіграють важливу роль при перекладі. Вони слугують опорними пунктами в тексті, від них залежить розкриття значення інших слів, вони дають можливість з’ясувати характер тексту.

У зв’язку з появою нових наук, відкриття нових явищ виникають значні труднощі визначення загальнонаукової, загальнотехнічної галузевої та вузькоспеціальної термінології: **загальнонаукові і загальнотехнічні терміни** – це терміни, які вживаються в декількох галузях науки і техніки (*“hydrogen”* – *“водород”*, *“voltage”* – *“напруга”*). **Галузеві терміни** – це терміни, які вживаються лише в певній сфері знань (*“direct current”* – *“постійний струм”*, *“direct current amplifier”* – *“підсилювач постійного струму”*). **Вузькоспеціальні терміни** – це терміни, які характерні для певної спеціальності даної галузі (*“low-noise penthode”* – *“малошумовий*

пентод” “video-gain” - “регулювання яскравості позначок відображеного сигналу”). В умовах, коли потрібно давати назви новим явищам та поняттям, багато загальновживаних слів набувають визначену специфіку. Відбувається спеціалізація їх значення при перекладі на іншу мову і уніфікація перекладних еквівалентів, наприклад: “jar” – “глекчик, конденсатор”; “to load” – “вантажити, заряджати”.

Терміни повинні зберігати такі риси, як абстрактний характер, однозначність та системність. Однак багато термінів мають такі недоліки, як багатозначність (один термін має два та більше значень), синонімію (для одного поняття існують два і більше термінів), протиріччя термінів поняттю, тощо.

За своєю будовою терміни поділяються на: прості (“circuit” – “ланцюг”); похідні – суфіксальні (“transmitter” – “передавач”), префіксальні (“counter-radiation” – “противипромінювання”), суфіксально-префіксальні (“reproducer” – “дублюатор”); складні, що складаються з двох слів і пишуться разом або через дефіс (“flywheel” – “маховик”); терміни-словосполучення, що мають у своєму складі декілька компонентів (“cable dust” – “кабельний канал”).

Найбільші труднощі при перекладі викликають саме терміни-словосполучення, які можуть містити одне (“brake gear” – “гальмове обладнання”) або декілька лівосторонніх означень (ЛО) (“computer-aided design system” – “система автоматизованого проектування”) та одне (“braking with rocket” – “гальмування за допомогою ракетного двигуна”) або декілька правосторінніх прийменникових означень (ПО) (“light amplification by stimulated emission of radiation” – “квантовомеханічне підсилення або генерація світла”). Такі означення уточнюють та модифікують зміст терміну (насамперед, його ключового слова – КО) . Структурна схема утворення терміну-словосполучення може бути представлена у вигляді:

ЛО_n ← ЛО₂ ← ЛО₁ ← КО → ПО

Кількість лівих означень, приєднаних до ядра терміну у процесі його розвитку може доходити до 10-12, однак із зростанням кількості лівих означень термін стає громіздким та може перетворюватися у скорочення. Так, наприклад, термін “computer-aided design system” може зустрічатися у наукових текстах, як у розгорнутому, так і скороченому вигляді: CAD – САПР. Термін “very high-speed integrated circuit” – “інтегральна схема з надшвидкою дією” зустрічається

тільки у скороченій формі *VHSIC – ICHD*. Термін “*light amplification by stimulated emission of radiation*”, як в англійській, так і в українській мовах зустрічається зараз тільки в скороченій формі “*laser*” – “лазер”, яка не розшифровується при перекладі.

Процес побудови терміну-словосполучення може бути представлено у наступному вигляді:

system – *система*;

control system – *система керування (управління)*;

aircraft control system – *система керування літаком*;

fly-by-wire aircraft control system – *електродистанційна система управління літаком, ЕДСУ*;

digital fly-by-wire control system – *цифрова електродистанційна система управління літаком, цифрова ЕДСУ*.

Переклад термінів-словосполучень здійснюється за допомогою ряду логічно зумовлених операцій, які виконуються у наступній послідовності:

а) ідентифікація терміну-словосполучення, яка полягає у виявленні ключового слова та визначенні границь терміну словосполучення ліворуч та праворуч, тобто крайнього лівого (останнього уточнюючого) означення та крайнього правого (прийменникового) означення;

б) переклад ключового слова як первинного елементу групи;

в) переклад ключового слова разом із першим означенням, тобто найбільш близьким до базового слова лівим означенням (ЛЮ₁); якщо базовим словом групи є широкий термін “система”, то для їх спільного перекладу треба поставити питання: “Яка система?”; відповіддю буде “Система керування”;

г) переклад уточненого значення ключового слова разом з другим уточнюючим лівим означенням (ЛЮ₂). Для цього ставиться питання “Система керування чим?” Відповіддю буде “Система керування літаком”;

д) переклад двічі уточненого значення ключового слова разом з третім уточнюючим визначенням (ЛЮ₃) і т.д.

Таким чином, переклад англійської термінів-словосполучень відбувається у порядку її побудови, тобто зправа наліво.

Основними способами та прийомами перекладу термінів-словосполучень є:

а) **прийом опису** – передача слова за допомогою поширеного пояснення значення англійського слова; цей прийом вживається як у випадку відсутності відповідного за значенням слова в рідній мові, так і при поясненні значення слова в словнику, наприклад: *“The commercial acid is generally not quite pure.”* – *“Кислота, що надходить до продажу, звичайно, не зовсім чиста.”*

б) **переклад за допомогою використання родового терміну:** *“high-power station”* - *“силова станція великої потужності”*;

в) **калькування** (наприклад, *“high-voltage switch”* – *“вимикач високої напруги”*);

г) **транскрибування** (наприклад, *“resistor”* – *“резистор”*);

д) **переклад за допомогою використання різних прийменників:** *“data processing equipment”* – *“обладнання для обробки даних”*.

При перекладі науково-технічних текстів значні труднощі виникають також і при перекладі слів-реалій, назв, власних імен, іношомовних слів.

У тексті перекладу залишаються в оригінальному написанні:

- слова та речення, які не написані на мові оригіналу;
- скороченні назви марок виробів та приладів;
- назви іноземних друкованих видань

У тексті перекладу перекладаються:

- назви частин та відділень установ та організацій;
- назви посад, звань, вчених ступенів.

У тексті перекладу транскрибуються:

- іноземні власні імена з урахуванням історичного традиційного написання;
- артиклі та прийменники в іноземних прізвищах;
- назви іноземних фірм, компаній, акціонерних товариств, корпорацій, концернів, монополій, промислових об'єднань;
- сполучники та прийменники в назвах фірм;
- фірмові назви машин, приладів, хімічних речовин, матеріалів.

У тексті перекладу замінюються українськими еквівалентами:

- географічні назви

У тексті перекладу зберігаються національна своєрідність специфічних слів та виразів, пов'язаних з особливостями суспільного життя, історією, географічними та кліматичними умовами.

3.3. Граматичні проблеми науково-технічного перекладу

Між науково-технічними текстами, написаними різними мовами, існують значні граматичні розбіжності, зумовлені як особливостями граматичних будов цих мов, так і нормами та традиціями самого наукового та фахового мовлення. Обов'язковою передумовою здійснення повного, точного та правильного перекладу є вміння правильно аналізувати граматичну будову іншомовних речень, вірно визначати граматичні труднощі перекладу й конструювати речення відповідно до норм мови та жанру перекладу. Природно, що найбільший комплекс граматичних проблем перекладу пов'язаний із розумінням синтаксичної структури та морфологічного складу речень як мовних елементів, що є безпосередніми носіями предметної інформації.

Як відомо, англійська і українська мови належать не тільки до різних гілок індоєвропейської родини мов (перша – до германської, друга – до слов'янської), а й до різних структурних типів: англійська мова – переважно аналітична, граматичні відношення в ній передаються вільними граматичними морфемами; українська ж мова є мовою флективною, носіями граматичних значень та відношень в ній є граматичні морфеми – флексії. Розбіжності в будові мов, у наборі їхніх граматичних категорій, конструкцій та форм становлять **першу групу граматичних труднощів перекладу**. Так, наприклад, в українській мові відсутні неозначений та означений артиклі, що вживаються в англійській мові не тільки як певні означення, але й сигналізують про особливості розподілу інформації в реченні. Крім того, в українській мові немає також герундія, часових форм дієслова груп Continuous та Perfect, складних підметових та додаткових інфінітивних конструкцій. В англійській мові відсутні дієприслівники, категорії роду іменників, прикметників, тощо. Певні відмінності існують і у побудові речення: на відміну від української мови, де група підмета нерідко може міститися після групи присудка, в англійській мові порядок головних членів речення є більш фіксованим, що може вимагати перебудови речення при перекладі, наприклад: *“Evidence is now mounting that the object undergoes a sort of reverse process”*. - *“Нині з'являється все більше даних, що цей об'єкт зазнає певного роду зворотніх змін”*.

Друга група граматичних труднощів перекладу пов'язана з різним обсягом змісту подібних у двох мовах форм і конструкцій. Так, наприклад, форма теперішнього часу дієслова-присудка в українській мові відповідає за своїм змістом англійським відповідним формам Present Indefinite, Present Continuous та частково Present Perfect.

Третю групу граматичних труднощів перекладу складають ті граматичні явища мови тексту оригіналу, що мають відмінні від відповідних граматичних явищ мови перекладу функціональні характеристики. Наприклад, форми однини і множини іменника наявні і в українській, і в англійській мовах, однак форми конкретних іменників можуть не збігатися: *"Shayne's evidence supports the hypothesis"*. - *"Дані Шейна підтверджують гіпотезу"*.

Четверта група граматичних труднощів перекладу складається з таких граматичних явищ, що мають різні частотні характеристики в англійських та українських науково-технічних текстах. Так, у першій частотності форм пасивного стану дієслова-присудка значно більша, ніж у другій, тому в перекладі такі форми нерідко доводиться змінювати на форми активного стану, наприклад: *"A new device for measuring swing pressure has been designed by American scientists"*. - *"Американські науковці спроектували новий прилад для вимірювання тиску"*.

П'ята група граматичних труднощів пов'язана з особливостями вираження членів речення у двох мовах, насамперед підмета та присудка. Наприклад, в англійській мові є, так звані, "формальний підмет" та "формальний додаток", неможливі у структурі українського речення: *"There has been described in the literature equipment, which records the results numerically in tabular form"*. - *"У літературі описується устаткування, що фіксує результати у формі числових таблиць"*. *"This would allow one to reject the hypothesis"*. - *"Це б дозволило відхилити гіпотезу"*.

Тільки незначна частка англійських та українських висловлювань має ідентичну синтаксичну структуру та порядок компонентів, і тільки у такому випадку англійські висловлювання можуть перекладатися відповідними українськими висловлюваннями без застосування граматичних трансформацій. Такий переклад називається "дослівним" або "послівним". **Дослівний переклад** відбувається послідовно з першого речення до останнього. Він не виключає вилучення артиклів та певних лексичних трансформацій,

застосування яких не змінить структуру й порядок членів речення, що перекладаються: *“Smith has drawn a conclusion; a somewhat similar approach already been drawn”*. - *“Сміт дійшов подібного висновку, децю схожий підхід вже розроблено”*.

Дослівний переклад слід відрізняти від **граматично буквального перекладу** (граматичного буквалізму), який є дослівним перекладом граматичної форми або синтаксичної конструкції, що порушує граматичні норми мови перекладу та жанрово-стилістичні норми науково-технічної літератури. Граматичний буквалізм призводить не тільки до порушення норм мови перекладу, а й до різних викривлень у передачі смислу оригіналу. Наприклад, у граматично буквальному перекладі речення *“This experiment will be carried out sooner or later”*. - *“Цей експеримент буде проведений раніше чи пізніше”* спостерігається порушення норм функціонування порівняльних форм прислівників: в українській мові у подібних випадках вживається форма позитивного, а не порівняльного ступеня (*рано чи пізно*).

Щоб уникнути буквального перекладу, який може призвести до неправильного розуміння інформації, потрібно застосовувати перекладацькі граматичні трансформації, завдяки яким буквальний переклад адаптується до норм мови перекладу та стає комунікативно рівноцінним. **Під граматичною перекладацькою трансформацією розуміється зміна граматичних характеристик слова, словосполучення або речення у перекладі.**

Граматичні трансформації спричиняються різними чинниками. Причинами таких трансформацій можуть бути:

а) різниця у способах передачі інформації англійськими і українськими реченнями: те, що в одній мові передається лексичними засобами, в іншій – може виражатися граматичними; наприклад, попередність однієї дії іншій у минулому в англійській мові позначається формою Past Perfect дієслова-присудка, а в українській – словами або словосполученнями (*“до того”, “раніше”, і т.п.*);

б) відсутність в одній із мов певних граматичних явищ, форм або конструкцій. Наприклад, в українській мові відсутніми є артиклі, герундіальна форма дієслова, формальний додаток (*“it”*); а в англійській – родові форми іменників та прикметників, форми відмінків числівників;

в) необов'язковість вираження граматичної інформації в одній із мов (наприклад, в українській мові граматично не виражена інформація про те, що дія в теперішньому часі відбувається у момент говоріння (англійська дієслівна форма Present Continuous);

г) різниця у представленні змісту речення поверхневою структурою (наприклад, в англійській мові складна інформація у додатку може виражатися у вигляді складного додатку Objective Infinitive);

д) Особливості сполучуваності й функціонування слів у словосполученнях і реченнях (наприклад, через особливості сполучуваності іменників словосполучення “control system” не може перекладатися як “*управління системою*” і повинне перекладатися як “*система управління*”)

Розрізняють п'ять основних видів граматичних трансформацій: **пермутація (перестановка), субституція (заміна), додавання, вилучення та комплексна трансформація. Перестановка** – це граматична трансформація, внаслідок якої змінюється порядок слів у словосполученні або реченні. Наприклад, в українському реченні сполучне слово “однак”, як правило стоїть на початку речення, тоді як в англійській мові його відповідник “however” в середині та наприкінці речення: “*To make up the second major issue, however, there is disagreement about some results*”. – “*Однак якщо звернутися до другого головного питання, то тут є розбіжності думок щодо деяких результатів*”.

Перестановки нерідко супроводжуються іншою граматичною трансформацією – **заміною**, внаслідок якої змінюються граматичні ознаки слів (наприклад, замість форми однини у перекладі вживається форма множини), частин мови (наприклад, інфінітив у перекладі трансформується в іменник), членів речення (наприклад, додаток перетворюється при перекладі в підмет) та речень (наприклад, просте речення перетворюється на складне або навпаки). Крім цього, при перекладі можуть застосовуватися також заміни слова словосполученням (“*We shall discuss the matter of dispute in **greater details***” – “*Ми розглянемо спірне питання **докладніше***”; словосполучення – реченням: “*It is true also for the elements used in the experiment*” “*Це вірно також і для елементів, які використовуються в дослідженні*”; низки речень – одним складним реченням (і навпаки): “*Fig. 10 gives a drawing of a valve, the filament can be seen in*

the centre”. - *“На малюнку 10 - електрична лампа. Стрижень накалу можна побачити в центрі ”*

Додавання – граматична трансформація, внаслідок якої в перекладі збільшується кількість слів, словосполучень або членів речення. Наприклад, у наступному перекладі підмет з двома однорідними членами речення *stability and control* перекладається українською за допомогою шести слів: ***“Stability and control are the major problems in devising such machines.”*** - ***“Забезпечення стабільності роботи та надійності управління – ось головні проблеми в конструюванні таких машин”***.

Вилучення - це вид трансформації, спрямованої на усунення в тексті перекладу таких плеонастичних або тавтологічних елементів, які за нормами мови перекладу є частинами імпліцитного смислу тексту, наприклад: ***“The contract is null and void.”*** – ***“Договір - недійсний.”***

Комплексна граматична трансформація включає дві або більше простих граматичних трансформацій, наприклад, коли під час перекладу одночасно здійснюються перестановка, заміна та додавання: ***“Other methods are also used to reproduce drawings”***. - ***“Для розмноження креслень та малюнків застосовувалися також інші методи”***.

Оскільки граматики тісно пов’язана з лексикою, значна кількість перекладацьких трансформацій має змішаний характер. Тобто при перекладі відбуваються одночасно лексичні та граматичні зміни. Такі лексико-граматичні трансформації називаються змішаними і складаються з розглянутих вище граматичних трансформацій та різного роду лексичних трансформацій (генералізація, специфікація, контекстуальна заміна, тощо). У наступному прикладі застосовано граматичні трансформації заміни герундія на іменник та форми однини іменника ***“research”*** на форму множини ***“дослідження”***; та лексичні трансформації контекстуальної заміни дієслова ***“relied on”*** на ***“використовували”***, прислівника ***“heavily”*** на ***“широко”***, прийменника ***in*** на прийменник ***“при”*** та займенники ***“I”***, ***“my”*** на займенники ***“ми”*** ***“наші”*** відповідно до норм наукового стилю: ***“In identifying these characteristics I relied heavily on my previous research”***. - ***“При визначенні цих характеристик ми широко використовували наші попередні дослідження”***.

Повнота, точність і правильність перекладу науково-технічних текстів значною мірою залежить від вмінь та навичок застосування перекладацьких трансформацій, які складають істотний компонент професійної компетенції перекладача.

На закінчення хочеться додати, що переклад науково-технічних текстів є складним завданням, успішне розв'язання якого залежить від цілого ряду факторів: високоякісної професійної підготовки фахівця, його високої комунікативної компетенції, знання предметної галузі, у якій він працює.

У добрий час!

ЛІТЕРАТУРА

1. Алимов В. В. Теория перевода: Перевод в сфере профессиональной коммуникации / В. В. Алимов. – М.: УРСС, 2004 – 160 с.
2. Бацевич Ф. С. Основы комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
3. Болотнова Н. С. Коммуникативные универсалии и их воплощения в переводе / Н. С. Болотнова // Филологические науки. – 1992. - № 4. – С.7 –12.
4. Белова А. Д. Поняття «стиль», «жанр», «дискурс», «текст» у сучасній лінгвістиці / А. Д. Белова // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. – Вип. 32. – 2002. – С. 11-14.
5. Ванников Ю. В. Научно-технический перевод / Ю. В. Ванников. – М.: Наука, 1987. – 139 с.
6. Волкова З.Н. Научно-технический перевод. Английский и русский языки / З. Н. Волкова. – М. Изд-во УРАО, 2000. — 104 с.
7. Голод В. И., Коммуникативные и когнитивные аспекты перевода / В. И. Голод // Сб. науч. Тр. МГРИИЯ им. М. Тореца. – М.: МГРИИЯ им. М. Тореца, 1985. – С.13-15.
8. Егер Г. Коммуникативная и функциональная эквивалентность / Г. Егер // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. - М.: Междунар. отношения, 1978. – С. 137-156.
9. Каде О. Проблемы перевода в свете теории коммуникации / О. Каде // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М.: Междунар. отношения, 1978.- С. 69-91
10. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури / В. І. Карабан. – Ч. І – Вінниця: «Нова книга», 2001. – 271 с.
11. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури / В. І. Карабан. – Ч. ІІ – Вінниця: «Нова книга», 2001. – 303 с.
12. Кашкин В. Б. Введение в теорию коммуникации: Учеб. пособие / В. Б. Кашкин. – Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2000. – 175 с.
13. Коваленко А. Я. Науково-технічний переклад / А. Я. Коваленко. – Тернопіль: Вид-во Карп'юка, 2001. – 284 с.
14. Колшанский Г. В. Паралингвистика / Г. В. Колшанский. – М.: Наука, 1974. – 80 с.

15. Комиссаров В. Н. Лингвистика перевода / В. Н. Комиссаров. – М.: Международные отношения, 1980 с. – 165 с.
16. Латышев Л. К. Курс перевода (эквивалентность перевода и способы ее достижения) / Л. К. Латышев. – М.: Международные отношения, 1981. – 247 с.
17. Нойберт А. Прагматические аспекты перевода / А. Нойберт // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. - М.: Междунар. отношения, 1978. - С. 195-202.
18. Паршин А. Теория и практика перевода / А. Паршин. – М.: Русский язык, 2000. - 161 с.
19. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер», 2001. – 656 с.
20. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие. / Е. А. Селиванова. – К.: «Фитосоциоцентр», 2002. – 336 с.
21. Стрелковский Г. М., Латышев Л. К. Научно-технический перевод: Пособие для учителей немецкого языка / Г. М. Стрелковский, Л. К. Латышев. – М.: Просвещение, 1980. – 175 с.